

Značaj logora Goli otok u turizmu otoka Raba

Milinković Rešetar, Milena

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Polytechnic of Međimurje in Čakovec / Međimursko veleučilište u Čakovcu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:110:328737>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[Polytechnic of Međimurje in Čakovec Repository -
Polytechnic of Međimurje Undergraduate and
Graduate Theses Repository](#)

MEĐIMURSKO VELEUČILIŠTE U ČAKOVCU
MENADŽMENT TURIZMA I SPORTA

MILENA MILINKOVIĆ REŠETAR

ZNAČAJ LOGORA GOLI OTOK U TURIZMU OTOKA RABA

ZAVRŠNI RAD

ČAKOVEC, 2021.

MEĐIMURSKO VELEUČILIŠTE U ČAKOVCU
MENADŽMENT TURIZMA I SPORTA

MILENA MILINKOVIĆ REŠETAR

ZNAČAJ LOGORA GOLI OTOK U TURIZMU OTOKA RABA

**SIGNIFICANCE OF THE CONCENTRATION CAMP GOLI OTOK
IN TOURISM OF THE ISLAND OF RAB**

ZAVRŠNI RAD

Mentor:

mr. sc. Ivan Hegeduš, v. pred.

ČAKOVEC, 2021.

ZAHVALA

Zahvaljujem svom mentoru mr. sc. Ivanu Hegedušu na vodstvu, profesionalnosti, znanju, razumijevanju, pomoći, podršci, svem vremenu koje je izdvojio i slobodi koju mi je dao prilikom dovršavanja ovog rada jer je to bio veliki vjetar u leđa. Naravno, zahvaljujem i svim djelatnicima Veleučilišta za ugodan boravak i dobru suradnju te profesorima koji su nesebično dijelili svoja znanja i iskustva te uvijek bili spremni izaći u susret.

Hvala i svima onima koji su mi davali podršku kroz godine studija i bez kojih danas ne bih bila ovdje, posebice svojim roditeljima, sestri i suprugu Damiru. Hvala što ste vjerovali u mene i onda kada sam ja sumnjala. Drago mi je što sam uspjela pokazati sebi i vama uz sve obaveze i puno odricanja da ja to mogu i donijela nam svima osmijeh na lice!

Milena Milinković Rešetar

SAŽETAK

Predmet ovog završnog rada je značaj logora Goli otok u turizmu otoka Raba. Goli otok je jedan od otoka u kvarnerskom arhipelagu, u blizini otoka Raba i u čiju ingerenciju spada. Na tom je otoku u razdoblju od 1949. do 1988. godine djelovao zloglasni komunistički logor za političke zatvorenike, a od 1956. godine zatvor za veći broj građana nepoćudnim vlastima u bivšoj SFRJ. Tijekom tog vremena na otoku je bilo zatvoreno između 17 000 i 32 000 zatvorenika koji su vrlo rijetko sudski procesuirani i koji su trpjeli strašne kazne i mučenja, a više od 400 zatvorenika je tijekom boravka na Golom otoku i umrlo zbog vrlo teških fizičkih i psihičkih uvjeta koji su vladali u tom zatvoru. S obzirom na svoju povijest i na to da otok ima turističkih potencijala, Goli otok bi mogao postati destinacija mračnog turizma i pozitivno utjecati na turizam otoka Raba. Mračni turizam može se odrediti kao oblik turizma koji se odnosi na posjećivanje određenog mjesta, znamenitosti ili iskustva koje je povezano sa smrću. Za potrebe završnog rada provedeno je istraživanje kojim se nastojalo utvrditi može li Goli otok značajno pridonijeti razvoju turizma otoka Raba te postoji li turistička potražnja za Golim otokom kao atrakcijom mračnog turizma.

Istraživanje je provedeno metodom anketiranja. Za potrebe istraživanja koristio se anketni upitnik koji sadrži 14 pitanja zatvorenog tipa, i koji je kreiran posebno za tu svrhu. U istraživanju je sudjelovalo 205 ispitanika odabranih slučajnim odabirom, i to od početka studenoga 2020. do kraja siječnja 2021. godine putem online ankete (anketni upitnik kreiran je u Google obrascu). Rezultati istraživanja pokazali su da većina ispitanika smatra da Goli otok može značajno pridonijeti razvoju turizma otoka Raba te da bi većina ispitanika posjetila Goli otok kao atrakciju mračnog turizma.

Ključne riječi: Goli otok, mračni turizam, Rab, turistička ponuda, turistička potražnja

SADRŽAJ

SAŽETAK

1. UVOD	6
2. MRAČNI TURIZAM	8
2.1. Određenje mračnog turizma	8
2.2. Različiti koncepti mračnog turizma.....	9
2.3. Podjela mračnog turizma.....	10
2.4. Motivacija u mračnom turizmu	13
2.5. Najpoznatije atrakcije mračnog turizma u svijetu.....	15
2.6. Mogućnosti razvoja mračnog turizma u Republici Hrvatskoj.....	24
3. TURISTIČKA PONUDA OTOKA RABA	29
3.1. Atraktivni čimbenici turističke ponude otoka Raba	29
3.1.1. Prirodni turistički resursi otoka Raba.....	29
3.1.2. Društveni turistički resursi otoka Raba	32
3.2. Komunikativni čimbenici turističke ponude otoka Raba	36
3.3. Receptivni čimbenici turističke ponude otoka Raba	37
3.4. SWOT analiza turističke ponude otoka Raba	39
4. LOGOR GOLI OTOK KAO POTENCIJALNA ATRAKCIJA MRAČNOG TURIZMA I TURISTIČKI POTENCIJAL OTOKA RABA	42
4.1. Povijest i obilježja logora Goli otok	42
4.2. Objekti u logoru Goli otok.....	45

4.3. Postojeće stanje turizma (turistička ponuda i potražnja).....	47
4.4. Mogućnosti razvoja mračnog turizma na Golom otoku	49
5. CILJ RADA/ISTRAŽIVANJA, MATERIJALI I METODE.....	51
5.1. Cilj istraživanja.....	51
5.2. Metode istraživanja	52
5.3. Istraživački instrument	52
5.4. Provođenje istraživanja i uzorak ispitanika	52
6. REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	53
6.1. Opće karakteristike uzorka	59
6.2. Stavovi ispitanika o mogućnosti iskorištavanja logora Goli otok kao atrakcije mračnog turizma i turističkog potencijala otoka Raba	65
7. RASPRAVA	76
8. ZAKLJUČAK	78
9. POPIS LITERATURE	80
POPIS GRAFIKONA, SLIKA I TABLICA	86
PRILOZI	88

1. UVOD

Predmet ovog završnog rada je značaj logora Goli otok u turizmu otoka Raba. Goli otok je otok u kvarnerskom arhipelagu koji je u određenom razdoblju povijesti zbog svoje nenaseljenosti i nemogućnosti bijega služio kao koncentracijski logor u kojem je bio zatvaran veliki broj građana, političkih neistomišljenika nepoćudnim vlastima u bivšoj SFRJ. Na Golom otoku nalazio se koncentracijski logor, odnosno zatvor. Otvoren je 1949. godine, nakon Rezolucije Informbiroa. Logor je bio zloglasan zbog teških uvjeta, mučenja i teškog fizičkog rada koji su zatvorenici svakodnevno obavljali. Zatvoren je 1988. godine. Goli otok do danas nije iskorišten kao vrijedna i profitabilna turistička atrakcija i ponajviše služi za divlje, odnosno neorganizirano razgledanje kompletnog otoka, bez nadzora, bez priče, bez sadržaja i bez ikakvog profita. S takvim odnosom prema turističkim resursima nema ni očuvanja prirode, pa tako ni samoodrživog programa. Cilj je završnog rada analizirati značaj Golog otoka u turizmu otoka Raba, odnosno utvrditi mogućnosti razvoja Golog otoka kao uspješne atrakcije mračnog turizma.

Kako bi se ostvarili postavljeni ciljevi, koriste se metode analize i sinteze, metode dedukcije i indukcije, metoda deskripcije te metoda generalizacije. U empirijskom dijelu završnog rada koristit će se metoda anketiranja te statističke metode (Zelenika, 2000).

Završni rad sadrži devet poglavlja. Prvo je poglavlje rada uvod u kojem se iznose predmet i cilj završnog rada, metode istraživanja te struktura samog rada. Drugo poglavlje rada vezano je za mračni turizam. U tom se poglavlju rada određuje mračni turizam te se analiziraju različiti koncepti mračnog turizma, njegova podjela, motivacija turista, najpoznatije atrakcije mračnog turizma u svijetu te mogućnosti razvoja mračnog turizma u Republici Hrvatskoj. Treće poglavlje završnog rada odnosi se na turističku ponudu otoka Raba. U tom se poglavlju rada analiziraju atraktivni, komunikativni i receptivni čimbenici koji čine turističku ponudu tog otoka te se na temelju toga prikazuje SWOT analiza turističke ponude otoka. U četvrtom poglavlju završnog rada analizira se Goli otok kao potencijalna atrakcija mračnog turizma i turistički potencijal otoka Raba. Peto poglavlje odnosi se na svrhu i cilj samog rada te postavljanje hipoteza te na materijale s metodama istraživanja. U šestom poglavlju rada analiziraju se rezultati

provedenog istraživanja, točnije opće karakteristike uzorka te stavovi ispitanika o mogućnosti iskorištavanja logora Goli otok kao atrakcije mračnog turizma i turističkog potencijala otoka Raba. U sedmom poglavlju rada raspravlja se o rezultatima istraživanja te se verificiraju istraživačke hipoteze. U osmom poglavlju je zaključak završnog rada do kojeg se došlo na temelju provedenog istraživanja na prigodnom uzorku, a deveto poglavlje sadrži sve izvore i priloge koji su korišteni prilikom pisanja rada.

2. MRAČNI TURIZAM

Mračni turizam jedan je od selektivnih oblika turizma, odnosno turizma koji uključuje posebne aktivnosti prilagođene posebnim potrebama suvremenih turista. Naime, s obzirom na negativne pojave omasovljenja turizma te sve složenije želje i potrebe suvremenog turista, razvijaju se različiti oblici selektivnog turizma, pa tako i mračni turizam. Pritom mračni turizam podrazumijeva posjećivanje lokacija i znamenitosti ili doživljavanje iskustva povezanog sa smrću. Prije nego bude riječi o mračnom turizmu na otoku Rabu, potrebno je definirati pojam mračnog turizma, njegove različite koncepte, podjele te odrediti motivaciju turista.

2.1. Određenje mračnog turizma

U stručnoj literaturi koriste se razni termini kojima se označava mračni turizam (engl. *dark tourism*), kao što su „tanatoturizam“ (engl. *thanatourism*),¹ „turizam crnih točaka“ (engl. *black spots tourism*), „morbidni turizam“ (engl. *morbid tourism*) i „turizam žalosti“ (engl. *grief tourism*) (Rabotić, 2013). Koriste se i pojmovi kao što su „memorijalni turizam (fran. *tourisme de memoire*), „turizam zvjerstava“ (engl. *atrocitiy tourism*), „turizam katastrofa (engl. *disaster tourism*), „zatvorski turizam“ (engl. *prison tourism*) i „turizam holokausta“ (engl. *Holocaust tourism*) (Kesar i Tomas, 2014). Zajedničko svim tim pojmovima je udruživanje turističkog mjesta, znamenitosti ili iskustva sa smrću.

Sam pojam mračnog turizma prvi su upotrijebili J. John Lennon i Malcolm Foley 1996. godine, a isti naziv nosi i njihova knjiga objavljena četiri godine kasnije. U svojoj su knjizi autori kao polaznu točku uzeli potonuće Titanika 1912. godine te su istaknuli da je „mračni turizam proizvod postmoderne kulture“ (Rabotić, 2013: 224). Međutim, zanimanje za mračnu stranu ljudske prirode javilo se mnogo ranije (Stone i Sharpley, 2008).

Tako je narod još u antici uživao u brutalnim gladijatorskim igrama, a u srednjem vijeku u javnim pogubljenjima. Stoga je bilo očekivano da se zanimanje za

¹ Naziv potječe od grčke riječi *thanatos*, što znači „smrt“.

mračnu stranu ljudske prirode inkomponira u turizam. Tako je 1838. godine organizirana prva tura turista koji su iz Wadebridgea u Engleskoj posebnim vlakom putovali u Bodmin gdje je bilo organizirano vješanje dvojice ubojica. Turiste su privlačila i mjesta na kojima su se odigrale neke od najpoznatijih bitki u povijesti, poput Waterlooa gdje je bio poražen Napoleon Bonaparte. Isto tako, tijekom 19. stoljeća u Parizu je bilo uobičajeno da turisti posjećuju mrtvačnice (Stone, 2010). Od sredine 20. stoljeća potražnja, a samim time i ponuda mračnog turizma, značajno se razvila te se danas mračni turizam smatra jednim od selektivnih oblika turizma. Mračni se turizam može odrediti kao putovanje turista na lokaciju koja je obilježena ljudskim stradavanjem kroz povijest (bilo to zbog neke prirodne katastrofe, rata i sl.), posebno stradavanjem poznatih ličnosti. Mjesta koja su obilježena takvim stradavanjem su bojna polja, groblja, nekadašnji zatvori i koncentracijski logori, memorijalni spomenici rata, muzeji koji su posvećeni ljudskom stradavanju itd. (Rabotić, 2013).

2.2. Različiti koncepti mračnog turizma

Rabotić (2013) ističe tri pristupa mračnom turizmu. To su sljedeći pristupi:

- Pristup razvijen iz perspektive ponude – taj je pristup najviše zastupljen. Autori se pri tom pristupu bave tipologijom atrakcija mračnog turizma. Pri tome ne nude sve atrakcije jednaku razinu „mračnog“ jer se ona može rasporediti unutar spektra ovisno o karakteristikama atrakcije i o percepciji potrošača.
- Koncept razvijen iz perspektive potražnje (motivacije turista) – motivacija turista za posjećivanje lokacija mračnog turizma važna je jer ona upućuje na osobine turista. Međutim, nedostatak je tog koncepta što pretpostavlja da putovanje turista i posjećivanje lokacije mračnog turizma istovremeno upućuje na turističke motive. Naime, nisu svi turisti koji posjećuju određenu lokaciju mračnog turizma isključivo motivirani smrću, već je motivacija turista različita i ovisi o više čimbenika.
- Integralni ili holistički pristup – sjedinjuje prva dva pristupa te nastoji pojasniti povezanost atributa atrakcije mračnog turizma i doživljaja turista. Tako se

povezanost atributa i doživljaja može objasniti četirima vrstama (nijansama) mračnog turizma.

Svi ti pristupi analiziraju se u nastavku.

2.3. Podjela mračnog turizma

Prema Stoneu (2006; prema Rabotić, 2013) više je spektara mračnog turizma. Kako je istaknuto, ne nude sve atrakcije mračnog turizma jednaku razinu „mračnog“ jer se ona može rasporediti unutar spektra ovisno o karakteristikama atrakcije i o percepciji potrošača.

Tako najsvjetliji spektar mračnog turizma čine lokaliteti povezani sa smrću i patnjom, ali su zabavnog karaktera, a lokacijski nisu autentični. Osim toga, turistička infrastruktura je razvijena, a turistička ponuda postoji s određenom namjerom, što znači da je cilj takvih lokaliteta profit. Na drugom kraju spektra su najmračnija mjesta mračnog turizma, a to su lokaliteti povezani sa smrću i patnjom koji su autentični te imaju povijesnu vrijednost. Na tim lokalitetima turistička ponuda nema namjere (primarni cilj nije profit), a turistička infrastruktura u takvim je mjestima slabo razvijena (Stone, 2006; prema Rabotić, 2013). Spektar nijansi mračnog turizma prikazan je na Slici 1.

Slika 1. Spektar nijansi mračnog turizma

Velik politički utjecaj i ideologija	Mali politički utjecaj i ideologija
Lokaliteti na kojima se dogodila smrt i patnja	Lokaliteti koji se povezuju sa smrću i patnjom
Najtamnije Tamnije Tamno	Svijetlo Svjetlije Najsvjetlije
Orijentacija na obrazovanje	Orijentacija na zabavu
Usmjerenost na povijest (konzervacija)	Usmjerenost na ostavštinu (komercijalizacija)
Očekivana autentična interpretacija proizvoda	Očekivana patvorena interpretacija proizvoda
Autentičan lokalitet	Patvoren lokalitet
Kraći protek vremena od tragičnog događanja	Dugi protek vremena od tragičnog događanja
Ostala ponuda bez konkretne namjene	Ostala ponuda s konkretnom namjenom
Slabije razvijena turistička infrastruktura	Snažnije razvijena turistička infrastruktura)

Izvor: Kesar, O.; Tomas, P. (2014). „Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj“, *Liburna*, 3(1), str. 66.

U skladu s time Stone daje sljedeću tipologiju atrakcija mračnog turizma:

- Tematski parkovi mračnog turizma – najsvjetliji su dio spektra mračnog turizma. Njihova je glavna svrha komercijalizacija i zabava. Primjeri takvih tematskih parkova jesu Dungeon atrakcije i Londonska kula.
- Mračne izložbe – svrha je tih atrakcija mračnog turizma komemoracija i edukacija. Takve izložbe služe da bi se turisti educirali i podsjetili određenog dijela prošlosti. Primjer mračnih izložbi su Body Worlds te Muzej terora u Budimpešti.
- Tamnice i zatvori – njihova je karakteristika visoki stupanj komercijalizacije te dobra turistička infrastruktura utemeljena na prijašnjem obliku tamnice ili zatvora.
- Groblja i grobnice – njihova je namjena komemoracija i podučavanje. Turisti se educiraju i prisjećaju nekog događaja iz povijesti koji je rezultirao ljudskom smrću i tragedijom.
- Svetišta – odnosi se na sjećanje na preminule osobe, privremenog su karaktera i nemaju razvijenu turističku infrastrukturu. Najčešće su takva svetišta vezana za vjerski turizam. Primjeri su Lourdes u Francuskoj, Fatima u Portugalu, Loreto u Italiji itd.
- Mjesta ratnih sukoba – lokacije na kojima su se odvale povijesne bitke. Takva mjesta predstavljaju turističke atrakcije koje imaju povijesni, komemorativni i obrazovni kontekst.
- Mjesta genocida – ta mjesta predstavljaju najmračniji spektar mračnog turizma. Riječ je o lokacijama na kojima su učinjeni najteži zločini, odnosno lokacije na kojima su se dogodili genocidi (masovna ubijanja ljudi). Primjer takvih lokacija su koncentracijski logori.

Stoneova podjela upućuje na to da je atrakcija mračnog turizma svjetlija što je vremenski i prostorno udaljenija od povijesnog događaja koji predstavlja. Turisti s više emocija doživljavaju lokaciju na kojoj se relativno nedavno dogodila tragedija, odnosno kada događaj još uvijek „živi“ u sjećanju preživjelih žrtava, svjedoka ili članova njihove obitelji i prijatelja. Osim toga, na razlikovanje mjesta mračnog turizma utječe i uzrok tragedije i njezina težina, odnosno radi li se o događaju s većim ili manjim brojem žrtava te kako je taj događaj utjecao na međunarodnu zajednicu (Kesar i Tomas, 2014).

2.4. Motivacija u mračnom turizmu

Turistička motivacija u mračnom turizmu proizlazi iz obrazovanja i empatije turista. Turisti koji žele posjetiti i posjećuju mjesta povezana s mračnim turizmom upoznati su s tragičnim događajem koji se odvio na lokaciji koju posjećuju te shvaćaju da je taj događaj povezan s ljudskom patnjom. Prema Tarlowu (2005) četiri su osnovne emocije vezane za mračni turizam, a to su zahvalnost, nesigurnost, superiornost te poniznost. Motivacija turista proizlazi iz različitih reakcija i psiholoških stanja koja oni imaju vezano za određenu tragediju. Studije pokazuju da su neki od turista sami proživjeli tragediju koja je povezana s lokacijom koju žele posjetiti kako bi pobudili uspomene, a neki turisti imaju člana obitelji koji je proživio tu tragediju. Određeni broj turista posjećuje atrakcije mračnog turizma zbog socijalno prihvatljivog iskazivanja interesa za smrt. Dio turista želi naučiti nešto o povijesti same tragedije, a neki turisti imaju morbidnu znatiželju (Rabotić, 2013).

Osim toga, među turistima postoje razlike u jačini motivacije. Tako je kod nekih turista motivacija za posjetom nekog lokaliteta povezanog s mračnim turizmom iznimno jaka i neki turisti takve lokalitete posjećuju duboko emocionalno potreseni, dok će drugi turisti imati slabiju motivaciju za posjet takvoj lokaciji, promatrat će je kao situaciju koja se dogodila nekom drugom i posjećivat će takvu lokaciju uz određenu emocionalnu distancu. Očito je da je različita motivacija turista posljedica različitog poimanja tragedije koja je obilježila destinaciju mračnog turizma. U okviru istraživanja motivacije turista u mračnom turizmu ne smiju se zanemariti okolnosti u kojima je određena tragedija nastupila, posebno kada su u pitanju ratne bitke, progoni, prosvjedi i sl. (Kesar i Tomas, 2014).

S obzirom na interes za temu smrti postoje četiri vrste (nijanse) mračnog turizma. To su sljedeće vrste (Stone, 2010: 80):

- „Crni turizam je čisti oblik morbidnog turizma; na fascinaciju pojedinca smrću i katastrofama reagira ponuda, ciljno kreirana kako bi zadovoljila takvu potrebu i njoj zaradila.
- Blijedi turizam podrazumijeva turiste s minimalnim zanimanjem za tematiku smrti;

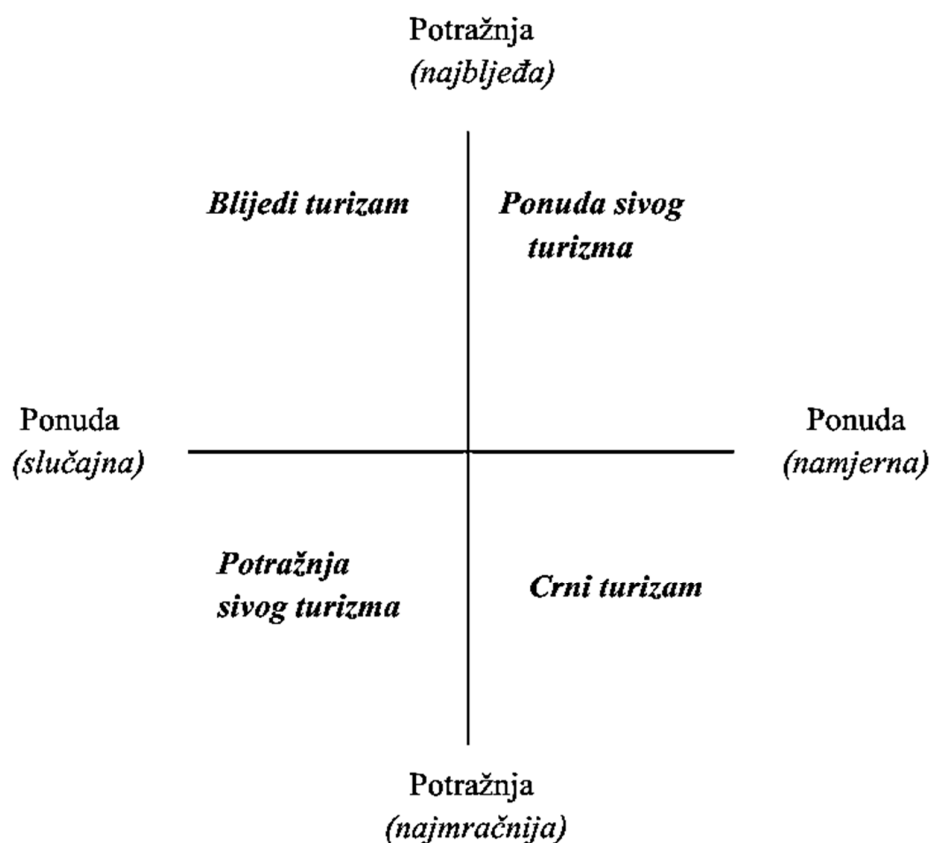
oni posjećuju 'slučajna' mjesta mračnog turizma (nisu ciljno kreirana kao profitne

atrakcije, na primjer: grobovi slavnih).

- Sivu turističku potražnju čine turisti koje fascinira tema smrti, a posjećuju 'slučajna' mjesta mračnog turizma.
- Sivu turističku ponudu čine atrakcije koje su nastale s ciljem eksploatiranja teme smrti.“

Vrste mračnog turizma prikazane su na Slici 2.

Slika 2. Vrste (nijanse) mračnog turizma

Izvor: Stone, P. R. (2010). *Death, Dying and Dark Tourism in Contemporary Society: A Theoretical and Empirical Analysis*. Preston, University of Central Lancashire, str. 80.

Godine 2009. provedeno je istraživanje kojim se ispitivala motivacija posjetitelja koncentracijskom logoru Auschwitz, a autori provedenog istraživanja izdvojili su četiri motivacijska čimbenika (Rabotić, 2013):

- „Vidjeti da bi se povjerovalo“ – turisti posjećuju atrakciju mračnog turizma kako bi istražili lokaciju i uvjerali se u nastanak određenog događaja (nekim je pojedincima teško pojmiti da se neka velika tragedija zaista i dogodila).
- „Naučiti i shvatiti“ – turisti žele saznati okolnosti neke tragedije.
- „Čuvena mračna atrakcija“ – obuhvaća motive koji imaju veze s lokacijom mračnog turizma.
- „Emocionalni doživljaj nasljeđa“ – turisti imaju potrebu saznati nešto o svojoj prošlosti.

Prema tome, očito je da su motivi turista za posjet atrakcijama mračnog turizma različiti i da odudaraju od motiva koje turisti obično navode za posjet određenim lokalitetima, kao što su odmor, zabava i sl. Bez obzira na to koji je motiv turista za posjet atrakcijama mračnog turizma, mračni turizam iz godine u godinu privlači sve veći broj pojedinaca.

2.5. Najpoznatije atrakcije mračnog turizma u svijetu

Brojne su atrakcije mračnog turizma u svijetu, ali neke od njih su iznimno poznate i popularne. U kontekstu mračnog turizma treba spomenuti pojam nulte točke (engl. *ground zero*) kojim se upućuje na točku na Zemljinoj površini koja je u neposrednoj blizini mjesta eksplozije. Taj se pojam često povezuje s nuklearnim eksplozijama, ali i potresima i drugim nesrećama kako bi se označila točka najvećeg oštećenja ili najtežeg uništenja. Među poznatim „ground zero“ lokacijama ističu se Svjetski trgovački centar u New Yorku (World Trade Center) te Hirošima i Nagasaki.

Svjetski trgovački centar u New Yorku lokacija je terorističkog napada koji je počinila Al-Kaida 11. rujna 2001. godine. Nema pojedinca koji ne zna za taj događaj i koji ne zna gdje je bio u trenutku tog terorističkog napada. Riječ je o napadu koji je promijenio svijet i doveo do povećane borbe protiv terorizma. Naime, teroristi su oteli

nekoliko putničkih zrakoplova te su dva zrakoplova usmjerili na tornjeve Svjetskog trgovačkog centra, popularno zvane Blizanci. Nakon toga su se oba tornja urušila, a pritom je poginulo više od 3000 osoba. Na mjestu gdje su nekoć bili tornjevi izgrađen je memorijalni muzej (Muzej 11. rujna) i dva granitna bazena s velikim slapovima (Reflecting Absence), pri čemu su na rubu bazena na brončanoj ploči ispisana imena svih osoba koje su poginule u tom terorističkom napadu. Voda u slapovima pada ispod imena poginulih u granitne bazene, čime se ublažava ponor „praznine“ te se stvara osjećaj mira i utjehe (Tportal, New York: Sve spremno za otvaranje spomenika 9/11, 2011). Memorijalni muzej i bazeni prikazani su na Slici 3.

Slika 3. Memorijalni muzej i bazeni na mjestu nekadašnjeg WTC-a u New Yorku

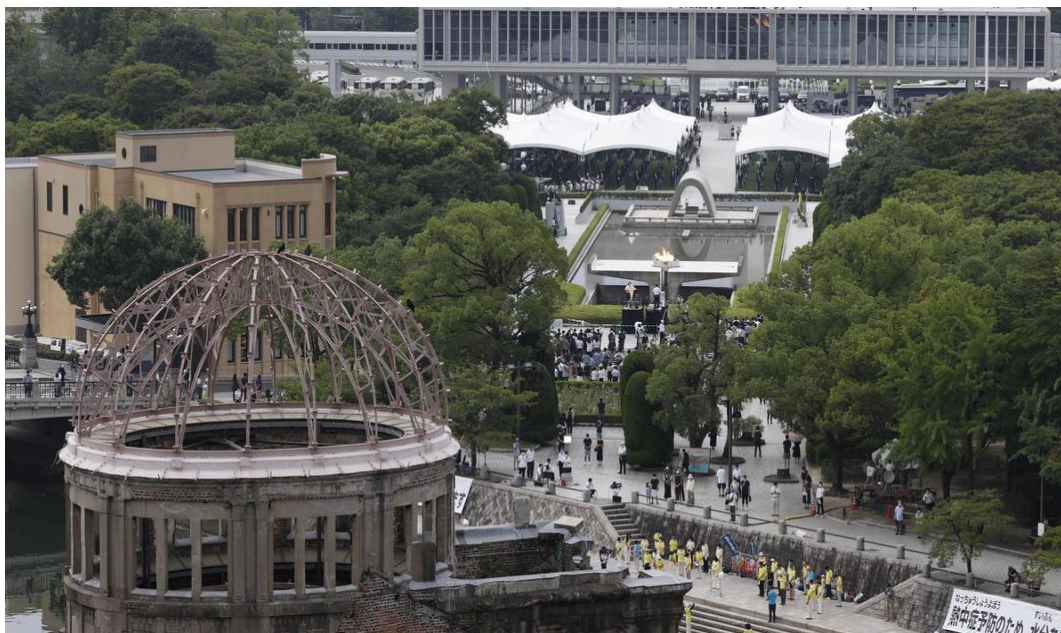

Izvor: The New York Sightseeing Pass, 9/11 Museum with The Sightseeing Pass. <https://www.sightseeingpass.com/en/new-york/attractions/911-memorial-museum> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)

SAD je 6. kolovoza 1945. godine bacio atomsku bombu na japanski grad Hirošimu, a tri dana kasnije na Nagasaki, čime je prvi put u nekom ratnom napadu upotrijebljeno nuklearno oružje. U trenutku napada stradalo je oko 70 000 ljudi, a još ih je 200 000 stradalo od posljedica radijacije. U Memorijalnom parku mira u Hirošimi nalazi se Kupola atomske bombe, ovalna zgrada iz 1915. godine koja se nalazi na „ground zero“ i koja nije obnovljena kako bi podsjećala na stradavanja (UNESCO,

Hiroshima Peace Memorial (Genbaku Dome)). Osim toga, svake se godine održavaju komemoracije na obljetnice napada kako bi se prisjetili žrtava. Kupola atomske bombe prikazana je na Slici 4.

Slika 4. Kupola atomske bombe u Hirošimi

Izvor: Večernji list (2020). Obilježena 75. obljetnica napada na Hirošimu. <https://www.vecernji.hr/vijesti/obiljezana-75-obljetnica-napada-na-hirosimu-1422082> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)

Još jedna poznata atrakcija mračnog turizma jest zatvor Alcatraz. Nalazi se na otoku pokraj San Francisca u Kaliforniji. Od tridesetih godina prošlog stoljeća do njegova zatvaranja 1963. godine Alcatraz je bio najčuvaniji američki zatvor. Ne samo da se nalazio na otoku koji je zbog svog izoliranog položaja bio prikladan za smještaj zatvorenika, već su oko otoka bile jake i nepredvidljive morske struje, pa je sam bijeg iz zatvora bio iznimno opasan. Zabilježeno je tek desetak pokušaja bijega, ali službeno nitko nije uspio pobjeći iz Alcatraza. Prema najpoznatijem bijegu iz Alcatraza snimljen je i poznati film u kojem je glavnu ulogu odigrao jedan od najvećih holivudskih glumaca Clint Eastwood. Bijeg prema kojem je snimljen film *Bijeg iz Alcatraza* odigrao se u lipnju 1962. godine. Trojica zatvorenika pokušala su pobjeći, ali njihova tijela nikada nisu pronađena, a FBI je navodno i dobio pismo jednog od bjegunaca, pa postoje teorije prema kojima je taj bijeg ipak bio uspješan. Ni godinu dana nakon tog bijega

zatvor je zatvoren uz obrazloženje da je njegovo održavanje jako skupo. Danas je riječ o lokaciji koja se rado razgledava i koja još uvijek pobuđuje zanimanje javnosti. Osim što je bila riječ o strogo čuванom zatvoru, postoje brojne priče o duhovima koji opsjedaju ćelije, zbog čega je zanimanje za zatvor još i veće. Turisti uz turističku turu mogu posjetiti glavnu ćeliju, svjetionik, knjižnicu, poznatu zgradu 64 i dvorište zatvora (Novi list, Podvig po kojem je snimljen film: Pola stoljeća nakon bijega iz Alcatraza javio se FBI-ju: „Pobjegli smo, ali jedva“, 2018). Zatvor Alcatraz prikazan je na Slici 5.

Slika 5. Zatvor Alcatraz

Izvor: Vulin, S. (2016). Jezive priče iz Alcatraza. <https://www.antenazadar.hr/clanak/2016/02/jezive-price-iz-alcatraza/> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)

Poznata lokacija mračnog turizma, a sve posjećenija u posljednje vrijeme zbog popularne HBO-ove serije *Chernobyl* je Černobil, točnije grad Pripjat u blizini ukrajinskog Černobila, u kojem su živjeli zaposlenici u obližnjoj nuklearnoj elektrani i njihove obitelji. U gradu je nekoć živjelo oko 50 000 ljudi. Nakon nuklearne katastrofe 26. travnja 1986. godine područje oko nuklearne elektrane zahvatila je radijacija zbog velikog otpuštanja radioaktivne prašine, koja je i danas još prisutna na tom području. Točnije, Černobil i Pripjat još nekoliko stoljeća neće biti sigurni za život. Osim Pripjata i okolnog područja, radioaktivna prašina pogodila je stanovništvo i u drugim državama, dok su neke zapadne države uočile oblake radioaktivne prašine. Pretpostavlja se da su izravne i neizravne posljedice nuklearne katastrofe u Černobilu utjecale na pet milijuna

ljudi. Ujedinjeni narodi eksploziju u Černobilu proglasili su „najvećom ekološkom katastrofom u povijesti čovječanstva“ (Greenpeace Hrvatska, 15 činjenica koje niste znali o Černobilu, 2016). Danas turisti u sklopu različitih turističkih tura posjećuju Černobil i Pripjat, koji je danas grad duhova, napušteno selo Zalisja, napuštenu sovjetsku vojnu bazu Duga te poznatu Crvenu šumu (šuma koja se nalazi u blizini radijacije i koja je zbog radioaktivnosti poprimila crvenkastu boju prema kojoj je i dobila ime) (Polšak Palatinuš, 2019). Napušteni grad Pripjat prikazan je na Slici 6.

Slika 6. Napušteni grad Pripjat u blizini nuklearne elektrane Černobil

Izvor: Atlas Obscura, Abandoned City of Pripjat. <https://www.atlasobscura.com/places/abandoned-city-of-pripyat> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)

Poznata atrakcija mračnog turizma je i najveći nacistički koncentracijski logor Auschwitz koji se nalazi u Poljskoj. Riječ je o koncentracijskom logoru koji su nacisti otvorili 1940. godine i u kojem su u narednih pet godina smještali svoje zatočenike, pretežno Židove s ciljem „pročišćavanja arijevske rase“. Tijekom tog razdoblja u Auschwitzu je ubijen 1,1 milijun odraslih osoba i djece, pri čemu prednjače Židovi, dok jednu desetinu žrtava čine Poljaci, Romi, Česi, Jugoslaveni i predstavnici drugih

nacionalnosti i religija, razni politički zatvorenici, invalidi, osobe s intelektualnim poteškoćama te homoseksualci. Od 1942. godine Auschwitz je bio glavni logor za ubijanje Židova (Hajdarović, 2009). Danas su na mjestu nekadašnjeg logora Memorijalni centar i muzej u sjećanje na žrtve. Turistička ponuda je raznolika, a obuhvaća razne izložbe te multimedijalne sadržaje kojima se turistima omogućuje uvid u život zatvorenika u koncentracijskom logoru (Šerić, 2017). Ulaz u nekadašnji koncentracijski logor Auschwitz s natpisom „Rad oslobađa“ (njem. *Arbeit macht frei*) prikazan je na Slici 7.

Slika 7. Ulaz u nekadašnji koncentracijski logor Auschwitz

Izvor: Šibenik.in (2019). Muzej Auschwitz identificirao više od 60 posto zatočenika. <https://m.sibenik.in/svijet/muzej-auschwitz-identificirao-vise-od-60-posto-zatocenika/116807.html> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)

Atrakcija mračnog turizma su i masovne grobnice u Kambodži. U toj je državi režim Crvenih Kmera, iznimno okrutna organizacija koja je tada vladala državom pod vodstvom komunističkog diktatora Pola Pota u razdoblju od 1975. do 1979. ubio oko 2 milijuna ljudi želeći etnički čistu kmersku državu. U blizini Phnom Penha, glavnog grada Kambodže, nalazi se Muzej genocida Tuol Sleng (što na kmerskom znači „brdo otrovnih stabala“). Muzej je izgrađen na mjestu nekadašnje srednje škole u kojoj je za režima Crvenih Kmera bio zloglasni Sigurnosni zatvor S-21 u kojem je mučeno i

ubijeno više od 20 000 ljudi (The history place, Pol Pot in Cambodia 1975-1979, 2 000 000 deaths). Taj je muzej danas jedna od važnijih turističkih destinacija u državi, a kambodžanska vlada aktivno potiče obilazak muzeja kako se povijest ne bi zaboravila i ponovila. Također potiče odlazak na polje smrti i masovnu grobnicu Choeng Ek, koja se također nalazi u blizini glavnog grada. U toj su masovnoj grobnici pronađeni ljudski ostaci gotovo 9000 osoba. Na Choeng Eku nalazi se budistička stupa, a njezini bočni zidovi su od akrilnog stakla te otkrivaju više od 8 000 ljudskih lubanja (Tourism Cambodia, Things to See and Do - Phnom Penh, Cambodia). Ljudske lubanje sačuvane u masovnoj grobnici Choeng Ek prikazane su na Slici 8.

Slika 8. Ljudske lubanje sačuvane u masovnoj grobnici Choeng Ek

Izvor: Kopsa, A. (2019). How Cambodia's Day of Remembrance for Genocide Victims Has Always Been Complicated by Politics. <https://time.com/5591061/cambodia-remembrance-day-history/> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)

Još jedna poznata atrakcija mračnog turizma su Pompeji, nekadašnji rimski grad u Kampanji s 20 000 stanovnika koji je nestao nakon najveće vulkanske erupcije u povijesti Europe 79. godine. Tom je prilikom vulkan Vezuv izbacio ogromnu količinu lave. U erupciji koja je trajala dva dana stradalo je najmanje 3000 ljudi. Grad je ostao zaboravljen i zatrpan ispod pepela, sve do kraja 16. stoljeća. Od 18. stoljeća Pompeji su postali poznata turistička atrakcija koju godišnje posjeti više od 2,5 milijuna turista (Oršolić, 2015). Posjetitelji mogu vidjeti pougljene ljudske ostatke koji su ostali „zarobljeni u vremenu“, odnosno koji su sačuvani točno u onom položaju u kojem su se nalazili u trenutku svoje smrti (Dimuro, 2020). Ti su ostaci prikazani na Slici 9.

Slika 9. Ljudski ostaci u Pompejima

Izvor: Dimuro, G. (2020). 14 Agonizing Photos Of Pompeii's Bodies Frozen In Time. <https://allthatsinteresting.com/bodies-of-pompeii#4> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)

Kao jednu od poznatijih atrakcija mračnog turizma treba spomenuti i poznato pariško groblje Père Lachaise izrađeno 1804. godine. Riječ je o groblju koje se prostire na 44 hektara, a na kojem su pokopane brojne poznate osobe kao što su francuski književnik Honore de Balzac, engleski pisac Oscar Wilde, francuski dramatičar Molière, poljski skladatelj Frederic Chopin, talijanski slikar Amadeo Modigliani, francuski književnik Marcel Proust, francuska pjevačica Edith Piaf, poznata operna pjevačica grčkog

podrijetla Maria Callas, američka plesačica Isadora Duncan, pjevač grupe The Doors Jim Morrison i brojni drugi. S obzirom na veličinu groblja i nepreglednost brojnih grobova (na groblju je sahranjeno više od 300 000 osoba) među kojima nema nekog reda posjetiteljima se nude karte groblja koje im olakšavaju obilazak, a organiziraju se i posebne ture za turiste. Popularno pariško groblje svake godine posjeti više od tri milijuna turista, što ga čini najposjećenijim grobljem na svijetu (Parisinfo, An unusual stroll through the Père-Lachaise cemetery). Groblje Père-Lachaise prikazano je na Slici 10.

Slika 10. Groblje Père-Lachaise

Izvor: Parisinfo, An unusual stroll through the Père-Lachaise cemetery. <https://en.parisinfo.com/discovering-paris/walks-in-paris/unusual-stroll-cemetery-pere-lachaise> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)

Moguće je nabrojati još mnogo lokacija mračnog turizma, ali su u ovom pregledu istaknute one atrakcije mračnog turizma koje su poznate široj javnosti i koje su najposjećenije u svijetu.

2.6. Mogućnosti razvoja mračnog turizma u Republici Hrvatskoj

Republika Hrvatska svoje gospodarstvo temelji na turizmu. Svakako postoje mogućnosti za razvoj mračnog turizma. Naime, na prostoru Republike Hrvatske početkom devedesetih godina prošlog stoljeća vodio se Domovinski rat, a i danas se na mnogo mjesta mogu vidjeti posljedice ratnih stradavanja, posebno u kontinentalnoj Hrvatskoj (Šuligoj, 2017). Osim Domovinskog rata, Hrvatska ima bogato kulturno-povijesno nasljeđe, odnosno brojne stare gradske jezgre, zidine, tvrđave i slične objekte koji su također zanimljiva turistička atrakcija (Šerić, 2017). Upravo su ratni ostaci, spomenici rata, groblja, nekadašnji zatvori i slični objekti privlačne atrakcije za posjetitelje koje zanima mračni turizam. Pri tome su stariji objekti i kulturno-povijesno nasljeđe nekog prošlog vremena na svjetlijoj strani spektra jer se odnose na daleku prošlost, dok su atrakcije vezane za Domovinski rat na mračnijoj strani spektra jer svjedoče o relativno novim događajima čiji su sudionici i članovi njihove obitelji još uvijek živi te mogu svjedočiti o patnji kroz koju su prošli (Kesar i Tomas, 2014).

Unatoč potencijalima, mračni turizam je u Republici Hrvatskoj relativno slabo razvijen s obzirom na to da je naglasak na nekim drugim selektivnim oblicima turizma koji osiguravaju visoki profit i privlače daleko veći broj turista.

Kao jedna od lokacija mračnog turizma ističe se grad Vukovar s određenim objektima i lokacijama koje su simbol stradavanja u Domovinskom ratu. Na području grada Vukovara povezano je ukupno sedam lokacija koje čine temelj za razvoj mračnog turizma. Sedam lokacija poznatih pod nazivom „Vukovarski noćturno“ omogućavaju turistima da se upoznaju s povijesti ratnih stradanja. Prva od sedam lokacija je poznati vukovarski vodotoranj na čijem se vrhu nalazio restoran s pogledom na cijeli grad (Kesar i Tomas, 2014), a koji zorno prikazuje koliko je Vukovar stradao tijekom Domovinskog rata. Nedavno je vodotoranj obnovljen i otvoren. Vukovarski vodotoranj prikazan je na Slici 11.

Slika 11. Vukovarski vodotoranj – simbol stradanja u Domovinskom ratu

Izvor: Slobodna Dalmacija (2020). Završena obnova vukovarskog Vodotornja, zbog koronavirusa večerašnje svečano otvorenje bez prisutnosti građana. <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/završena-obnova-vukovarskog-vodotornja-zbog-koronavirusa-vecerasnje-svecano-otvorenje-bez-prisutnosti-gradana-1054314> (pristupljeno 6. studenoga 2021.)

Druga je lokacija Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata, odnosno najveća grobnica u Republici Hrvatskoj u kojoj je pokopano 938 žrtava. Treća lokacija je Spomen dom Ovčara koja je otvorena u sjećanje na najveći pokolj počinjen tijekom Domovinskog rata. Četvrta lokacija je vukovarska bolnica koja je svakodnevno bombardirana tijekom rata. U podrumu bolnice može se pogledati multimedijalni prikaz ratnih zbivanja unutar bolnice tijekom opsade grada. Peta lokacija je Memorijalni centar Domovinskoga rata smješten u prostorima bivše vojarne 204. vukovarske brigade. Šesta lokacija je Spomen dom hrvatskih branitelja u Borovu naselju. Sedma i posljednja

lokacija je Križ na ušću Vuke u Dunav. Taj križ simbolizira sve one koji su dali život u borbi za neovisnost Republike Hrvatske (Kesar i Tomas, 2014).

Jedna od lokacija na kojoj se može razviti mračni turizam svakako je koncentracijski logor Jasenovac koji je bio najzloglasniji ustaški logor u Drugom svjetskom ratu. Ukupan broj žrtava u tom koncentracijskom logoru tijekom Drugog svjetskog rata do danas je nepoznat. Različiti povjesničari navode različite podatke koji se uvelike razlikuju, pa je teško dati objektivnu procjenu. U Jasenovcu je krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća osnovano Spomen područje s Memorijalnim muzejom u okviru kojeg se nalazi spomenik Kameni cvijet izgrađen 1996. godine i posvećen svim žrtvama koje su stradale u tom koncentracijskom logoru (JUSP Jasenovac, Spomen područje Jasenovac). Kameni cvijet prikazan je na Slici 12.

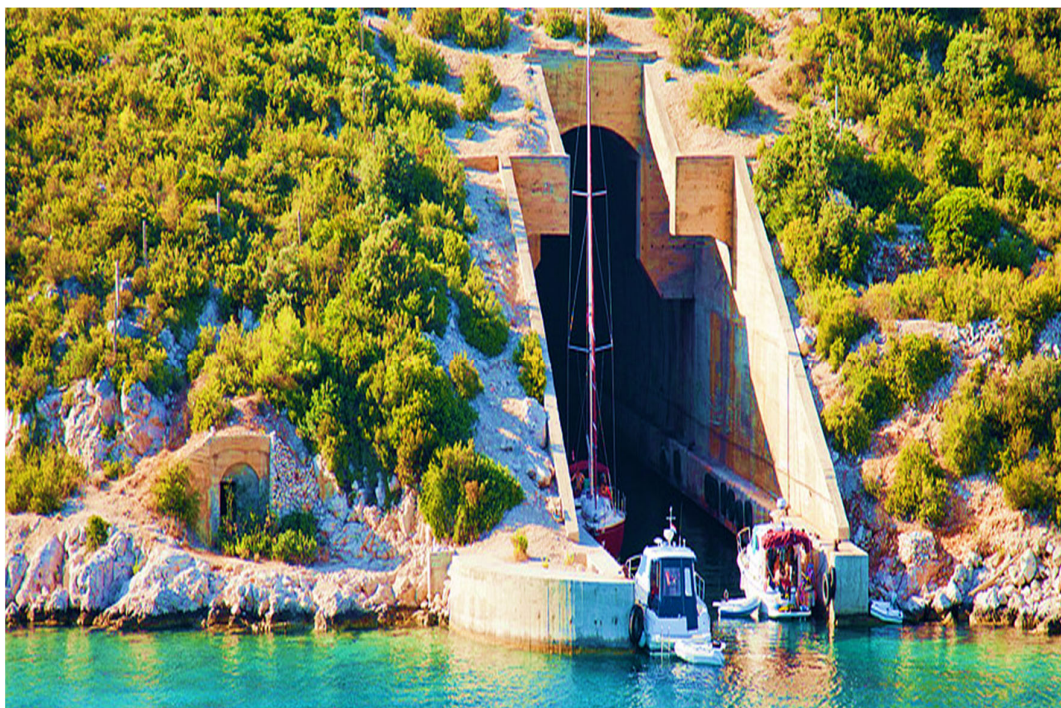
Slika 12. Kameni cvijet u Jasenovcu

Izvor: Jergović, M. (2015). Bogdanovićevev Kameni cvijet kao simbol uskrsnuća. <https://www.seebiz.eu/trzista/bogdanovicev-kameni-cvijet-kao-simbol-uskrsnuca/114168/> (pristupljeno 6. studenoga 2021.)

Moguća lokacija za razvoj mračnog turizma je i otok Vis. Na otoku ima čak 38 vojnih objekata, a među njima se ističu vojni potkop Jastog, vojarne Samogor i Rogači, zapovjedni centar Vela glava, raketna baza u Stupišću, topnička bitnica Barjoška, saveznički aerodrom u Plinskom polju itd. Na otoku se nalaze brojni tuneli i bunkerovi čija kvadratura do današnjeg dana nije poznata. Impresivno sklonište za ratne brodove i podmornice jest ono u uvali Smokova koje je duboko do 300 metara. Vojni objekti privlače sve više turista koje zanimaju vojni ostaci, pa se danas organiziraju i ture koje turiste vode u razgledavanje napuštenih vojnih objekata tijekom kojih se turisti upoznaju s vojnom povijesti otoka (Dnevnik.hr, Samo je jedan hrvatski otok s 38 napuštenih vojnih objekata, 2015). Na Slici 13. prikazan je vojni potkop Jastog.

Slika 13. Vojni potkop Jastog

Izvor: TK Komiza, Vojni potkop Jastog. <https://www.tz-komiza.hr/aktivnosti/vojni-potkop-jastog> (pristupljeno 6. kolovoza 2021.)

Lokacija za razvoj mračnog turizma je i zloglasni komunistički logor, a kasnije i zatvor Goli otok smješten na istoimenom otoku koji je otvoren 1949. godine. U naredna četiri desetljeća (zatvor je zatvoren 1988. godine) komunističke vlasti su na tom otoku zatvorile brojne političke zatvorenike, neprijatelje tadašnjeg režima i Staljinove pristaše,

a kasnije i druge političke neistomišljenike i osuđivane kriminalce. Tijekom godina na otoku je bilo smješteno od 17 000 do 32 000 zatvorenika, a njih oko 400 je umrlo od iscrpljenosti ili od bolesti. Logor je poznat po lošim uvjetima i teškom prisilnom radu (Hrvatska enciklopedija, Goli otok). Od zatvaranja zatvora Goli otok je otvoren za razgledavanje za znatiželjne turiste. Zgrade na Golom otoku prikazane su na Slici 14.

Slika 14. Zgrade na Golom otoku

Izvor: Hrvatska enciklopedija, Goli otok. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22573> (pristupljeno 6. studenoga 2021.)

O Golom otoku i njegovom potencijalu kao atrakciji mračnog turizma i značaju za turizam otoka Raba bit će više riječi u sljedećim poglavljima rada.

3. TURISTIČKA PONUDA OTOKA RABA

Nema svaka turistička destinacija jednaku turističku ponudu. To je i logično jer se turističke destinacije međusobno razlikuju prema turističkoj ponudi koju nude potencijalnim turistima. Stoga se može reći da na turističku ponudu izravno ili neizravno utječu brojni čimbenici s različitih područja. Glavne komponente turističke ponude neke destinacije dijele u tri grupe čimbenika, a to su atraktivni, komunikativni i receptivni čimbenici (Geić, 2016). S obzirom na istaknutu podjelu komponenti turističke ponude analizira se turistička ponuda na otoku Rabu.

Otok Rab jedan je od većih otoka u Kvarnerskom otočju smješten u sjevernom Jadranu. Otok dužine 22 kilometra te širine tri do 11 kilometara pruža se u smjeru sjeverozapad – jugoistok (Turk, 1989).

3.1. Atraktivni čimbenici turističke ponude otoka Raba

Atraktivni čimbenici turističke ponude jesu turistički resursi koji su u određenoj mjeri prilagođeni i dostupni za turističko razgledavanje te ne zahtijevaju poseban napor da se u njima uživa (Petrić, 2006). Ti se čimbenici dijele na prirodne (biotropne) resurse koji djeluju na pojedinačne fiziološke funkcije te na društvene antropogene) resurse koji djeluju na čovjekove psihičke funkcije (Čavlek, Bartoluci i Prebežac, 2011).

3.1.1. Prirodni turistički resursi otoka Raba

Prirodni turistički resursi dijele se na sljedeće turističke resurse (Čavlek, Bartoluci i Prebežac, 2011):

- Klimatske turističke resurse – tu se ubrajaju različiti tipovi klime, insolacija, vlažnost i temperatura zraka, vjetrovi te količina i vrste oborina.
- Geomorfološke turističke resurse – odnose se na sve reljefne raznolikosti i bogatstvo podzemnih i površinskih oblika zemlje. Reljefni oblici poput uzvišenja i udubljenja imaju jako bitnu ulogu u samom oblikovanju turističke

ponude, izgradnji receptivnih kapaciteta i infrastrukture. Pod reljefna udubljenja spadaju doline, kotline, polja u kršu, krateri, špilje, pećine i dr., a pod reljefna uzvišenja spadaju planine, planinski lanci, vulkani i sl.

- Hidrografske turističke resurse – čine ih oceani, mora, jezera, rijeke, podzemne vode, termalne vode i dr. Prostori uz vodene površine su najpovoljnije lokacije za naselja i koncentraciju stanovništva. Vode su izvor biljnog i životinjskog svijeta, minerala i ruda. Zbog svojih su klimatskih i drugih obilježja izvanredni prostori za razvoj turizma.
- Biogeografske turističke resurse – tu se ubraja biljni i životinjski svijet koji ima veliko značenje na usmjeravanje turista i turističku vrijednost prostora.
- Pejzažne turističke resurse – u turizmu pojam pejzaža predstavlja skup prirodnih i društvenih resursa nekog prostora koji različito i višestruko djeluju na čovjeka. Postoje tri geografska elementa koji tvore pejzaž, to su sastav tla koji utječe na bogatstvo/siromaštvo elemenata za turizam, vegetacija koja biljnim svijetom, klimom i sastavom tla stvara drugačije i različite pejzaže te čovjek koji je zbog svojeg utjecaja na prirodni i društveni resurs jer su ljudi promijenili određene površine zemlje zbog vlastitih potreba.

Što se tiče klimatskih turističkih resursa, klimu otoka Raba uvjetuju zemljopisni položaj otoka te njegova reljefna obilježja. Riječ je o mediteranskom podneblju gdje prevladava sredozemna klima s relativno blagim zimama (gdje je temperatura zraka gotovo uvijek iznad 0° C, točnije prosječna siječanjska temperatura iznosi 6,7 °C) te toplim ljetima. Takvu klimu otok zahvaljuje Kamenjaku koji ga štiti od hladne bure tijekom zime i u rano proljeće. U jesen puše toplo i vlažno jugo koje donosi kišu, dok tijekom ljeta puše ugodni maestral koji ublažava visoke ljetne temperature. Godišnja količina oborina iznosi približno 1000 mm, a tijekom godine otok ima 2479 sunčanih sati (Hrvatska enciklopedija, Rab).

Kada su u pitanju geomorfološki turistički resursi otoka Raba, na otoku Rabu mogu se izdvojiti četiri cjeline, a to su greben antiklinala Kamenjaka, zaravan u kršu – antiklinala Kalifronta, loparsko pobrđe (na Loparskom poluotoku), i dvostruka udolina – sinklinala sa središnjim grebenom u kršu (Bognar i sur., 1989). Na otoku dominiraju gornjokredni vapnenci, vapnenci s ulošcima dolomita te rudistni vapnenci (Turk, 1989).

Kada su u pitanju hidromorfološki turistički resursi, čistoća mora u blizini otoka Raba prilično je zadovoljavajuća te je zagađenje mora minimalno jer na otoku nema većih gradova, a nisu ni znatnije razvijeni industrijski pogoni. Treba istaknuti da je otok Rab poznat kao otok s najvećim brojem izvora pitke vode, a razlog tome je geološka građa i sastav otoka. Treba spomenuti i vodene tokove na otoku koji presuše kada je suša. Najveći od njih je Veli Potok dug oko četiri kilometra (Turk, 1989).

Na Rabu prevladavaju šume crnike te šume primorskog, alepskog i crnog bora. Naime, one zauzimaju oko četvrtinu površine otoka (Hrvatska enciklopedija, Rab). Zbog toliko zelenila otok Rab poznat je i kao smaragdni otok Kvarnera. Na otoku obitavaju zečevi, fazani i ptice grabljivice. Na Sv. Grguru moguće je pronaći i jelene, a u blizini poluotoka Lopara žive kolonije dupina (Travel, Otok Rab – prirodni eliksir sreće).

Pejzažna raznolikost otoka jedinstvena je među otocima jer su kontrasti prilično izraženi. Rab se ubraja među otoke s najviše zelenila, a osim toga bogat je kulturno-povijesnim znamenitostima od kojih neke datiraju još iz srednjeg vijeka. Također se u blizini nalazi Goli otok na kojem je ozloglašeni komunistički logor, a kasnije i zatvor koji je bio otvoren za vrijeme Jugoslavije.

3.1.2. Društveni turistički resursi otoka Raba

Osim prirodnih resursa, za privlačenje turista u određenu destinaciju jednako su važni i društveni resursi. To su svi događaji, objekti i pojave koje izazivaju potrebu kod čovjeka za putovanjem da bi zadovoljili svoje kulturne i društvene potrebe. Dolaze sve više do izražaja u suvremenom turizmu zbog veće educiranosti ljudi, turističke klijentele i njihovih želja za upoznavanjem drugačijih kultura i civilizacija. Društveni turistički resursi dijele se na sljedeće (Čavlek, Bartoluci i Prebežac, 2011):

- Kulturno-povijesne turističke resurse – to su svi pokretni i nepokretni predmeti sačuvani iz prošlosti koji prikazuju od pojedinog naroda njegovu kulturu. Veoma privlačan resurs su svi sačuvani ostaci prošlih civilizacija, njihovi spomenici, tehnološka dostignuća, umjetnička ostvarenja u umjetnosti poput kiparstva, slikarstva i u mnogim drugim granama. Osnovni motivi za posjećenost tih resursa su njihova umjetnička vrijednost, estetika i značenje u povijesti.
- Etnosocijalne turističke resurse – ti turistički resursi imaju veliko turističko značenje jer se pod tim resursima ubraja kompletan život jednog naroda, njegova materijalna i duhovna kultura poput običaja, narodnih nošnji, kulinarstva, narodne pjesme, igre, graditeljstvo i socijalne osobine (temperament, gostoljubivost, pristupačnost). Zbog veće obrazovne razine kod ljudi etnosocijalni resursi imaju sve veću ulogu privlačenja turista. Osim toga, neke su narodne umjetnosti i običaji izumrli kod industrijski razvijenih zemalja u suvremenom dobu globalizacije.
- Umjetničke turističke resurse – to su svi spomenici iz kulturnog i povijesnog razvoja određenog naroda koji je sam po sebi specifičan, različitog postignuća u arhitekturi i raznim umjetnostima poput likovne, glazbene i kazališne umjetnosti. Ti su turistički resursi uglavnom dopuna ponudi u turizmu, ali čuvanjem u kulturnim ustanovama (muzejima, galerijama, knjižnicama) mogu privući turiste i biti razlog njihovog dolaska.
- Manifestacijske turističke resurse – ti turistički resursi povećavaju masu potrošača u svim uslužnim djelatnostima i potrošnju sudionika. Osim toga, povećava se zaposlenost, znatno se povećava atraktivnost neke zemlje, regije ili mjesta te se obogaćuje sadržaj boravka posjetitelja. Postoje razne vrste

manifestacija poput kulturnih, vjerskih, zabavnih, sportskih, gospodarskih, festivali itd.

- Ambijentalne turističke resurse – riječ je o cjelinama u prostoru koje nisu nastale prirodno, već umjetno (stvorio ih je čovjek). Privlače turiste svojom funkcijom, tehnikom gradnje ili izgledom poput trgova, suvremeno napravljenih zračnih i morskih luka, *shopping* gradova, tipova naselja ili sportsko-rekreacijskih kompleksa.

Što se tiče kulturno-povijesnih spomenika otoka Raba treba istaknuti crkvu i samostan sv. Antuna Opata, katedralu Uznesenja Blažene Djevice Marije, samostan sv. Andrije, crkvu sv. Justine, crkvu Sv. Križa, zvonik i ostatke crkve sv. Ivana Evanđelista, crkvu sv. Kristofora – Lapidarij, crkvu sv. Franje na groblju, gradske zidine s dvjema kulama (Kulom smjelih i Kulom sv. Kristofora), Knežev dvor, gradsku ložu, palaču Dominisa Nimire, palaču Bakota, palaču Tudorini, samostan sv. Eufemije u Kamporu, crkvu sv. Petra u Supetarskoj Dragi te crkvu sv. Damjana u Barbatu (Rab otok sreće, Kulturne znamenitosti).

Što se tiče etnosocijalnih resursa, ističe se Rabska fjera, srednjovjekovni festival na kojem se izlažu tradicionalni proizvodi, a koji se svake godine održava krajem srpnja (Rab otok sreće, Rabska fjera). Tada se znaju vidjeti i rapske tradicionalne nošnje koje su prikazane na Slici 15 i Slici 16.

Slika 15. Muška i ženska svečana narodna nošnja otoka Raba

Izvor: Hrvatski informativni centar, Hrvatske narodne nošnje. <http://www.hic.hr/hrvatski/oHrvatskoj/tradicija-nosnje2.htm> (pristupljeno 8. studenoga 2021.)

Slika 16. Narodne nošnje otoka Raba

Izvor: TZG Raba, Folklorno društvo Rapski tanac. <https://www.rab-visit.com/hr/aktivnosti/dogadjanja/promenadna-setnja-folklornog-drustva-rapski-tanac-3219/3219> (pristupljeno 8. studenoga 2021.)

Treba spomenuti i blagdan Uzašašća Gospodinova ili Spasova (Križi) koji se slavi posljednje nedjelje u travnju. Pritom se organizira hodočašće po otoku sve do katedrale u Rabu gdje se održava središnja svetkovina. Isto tako, stanovnici Lopara zadnji dan karnevala nose tradicionalne pokladne maske (zvončari) te pjevaju stare loparske pjesme i obilaze mjesne kuće.

Što se tiče umjetničkih turističkih resursa, treba istaknuti Pučko otvoreno učilište i Gradsku knjižnicu Rab (Smolčić Jurdana i sur., 2019). Nedostatak otoka Raba je to što nema muzej. Već godinama se ističe da je na otoku nužno otvoriti muzejsku ustanovu (Grce, 2020).

Kada su u pitanju manifestacijski turistički resursi, u tom kontekstu treba ponovno spomenuti Rabsku fjeru, ali se mogu navesti i druge manifestacije kao što su Rabske glazbene večeri, Viteški turnir, Najljepši otočni advent te Dani grada Raba. Tijekom turističke sezone česte su ribarske večeri te različite etnološke/gastronomske manifestacije.

U kontekstu ambijentalnih resursa otoka Raba treba istaknuti urbanističku strukturu grada Raba koju čini mreža četiri horizontalne ulice, a to su Gornja, Srednja i Donja ulica te Riva koje presijecaju vertikalne ulice i tri glavna gradska trga, a to su Trg slobode, Trg sv. Kristofora i Trg Municipium Arbae. Unutar zidina povijesne jezgre Raba nalazi se i park Dorcka sa spomenikom sv. Marinu (Rab Croatia, Rapske ulice).

3.2. Komunikativni čimbenici turističke ponude otoka Raba

Komunikativne čimbenike u turizmu čine razne prometne djelatnosti koje se mogu definirati kao skup svih različitih prijevoznih usluga (Geić, 2016). Spoj prijevoza i turizma jako je kompleksan i komplementarno povezan jer nema turizma bez putovanja. Komunikativni čimbenici imaju veliku i posebnu važnost za turističku ponudu i potražnju jer omogućavaju turistima zadovoljavanje njihovih potreba, odnosno onih potreba zbog kojih su i odlučili posjetiti neku destinaciju. Osim toga, komunikativni čimbenici mogu unaprijediti turističku destinaciju ili destinaciju ograničiti u razvoju.

Geić (2016) ističe da se komunikativni čimbenici turističke ponude prema prometnoj površini dijele na kopneni promet (cestovni i željeznički), vodeni promet (pomorski, riječni, jezerski i kanalski) te zračni promet.

Rab je otok, pa turisti na njega moraju doći brodom. Međutim, kako bi se moglo doći od jednog do drugog mjesta na otoku, važna je i dobra cestovna infrastruktura. Cestovna mreža otoka Raba obuhvaća magistralnu cestu i lokalne ceste koje povezuju sva mjesta na otoku. Njihova je ukupna duljina oko 47 kilometara. Problem je jedino nedostatak poprečne ceste kojom bi se spojila Suha Punta s Loparom (Rab info, Promet i veze). U gradu Rabu nalazi se i glavni autobusni kolodvor iz kojeg kreću autobusi za ostala mjesta na otoku, a i redoviti su polasci za Rijeku i Zagreb.

Kada se razmatra prometna povezanost trajektima i katamaranima, otok Rab je s kopnom povezan trajektnom linijom, a to su Stinica – Mišnjak (Rab). Osim s kopnom, Rab je povezan i s drugim otocima, točnije s Krkom, Pagom i Lošinjem, i to trajektnom linijom Valbiska (Krk) – Lopar (Rab) te katamaranskim linijama Lošinj – Rab i Rijeka – Rab – Novalja (otok Pag). Na taj je način preko tih otoka također povezan i s kopnom (Rab info, Promet i veze). Polasci su česti, a tijekom turističke sezone češći nego inače.

Otok Rab nema zračnu luku, a najbliža se zračna luka nalazi na otoku Krku. Tako turisti koji preferiraju dolazak zrakoplovom mogu sletjeti na Krk i do Raba nastaviti svoje putovanje brodom. Od 2014. godine na Rab se moglo doći hidroavionom iz Rijeke ili Splita, ali su hidroavionske linije ukinute već 2016. godine zbog određenih problema (Smolčić Jurdana i sur., 2019).

3.3. Receptivni čimbenici turističke ponude otoka Raba

U receptivne čimbenike ubraja se sva turistička ponuda koja je namijenjena prihvatu turista u destinaciji te pružanje svih odgovarajućih sadržaja rekreacije i odmora. Ti čimbenici čine temelj turističke privrede te su mjerilo za razvijenost određene turističke destinacije. Ti čimbenici utječu na postizanje gospodarskih rezultata u turizmu (Geić, 2016).

Prema Geiću (2016) receptivni čimbenici dijele se na indirektno (turističko-komunalna infrastruktura) i direktne čimbenike (turističko-ugostiteljska i uslužna suprastruktura). Registrirani smještajni kapaciteti na otoku Rabu u srpnju 2020. godine prikazani su u Tablici 1.

Tablica 1. Registrirani smještajni kapaciteti na otoku Rabu u srpnju 2020. godine

Smještajni objekti		Broj objekata	Broj smještajnih jedinica	Broj kreveta
Hoteli	**	1	200	408
	***	4	264	510
	****	4	483	889
Turističko naselje		2	506	1006
Kamp		2	1668	4999
Ukupno		9	3121	7812

Izvor: Ministarstvo turizma i sporta Republike Hrvatske (2020). Popis kategoriziranih turističkih objekata u Republici Hrvatskoj. <https://mint.gov.hr/pristup-informacijama/kategorizacija-11512/arhiva-11516/11516> (pristupljeno 10. studenoga 2021.)

Vidljivo je da na Rabu postoje različiti smještajni objekti koji su različite kvalitete, među kojima prednjače hoteli, ali postoje i turistička naselja i kampovi. Osim toga, na otoku postoje brojni privatni apartmani i sobe koji nisu navedeni u tablici. Mnogi stanovnici otoka investiraju u obnovu kuća, izgradnju apartmana i slično kako bi smještajni kapaciteti bili što veći i što kvalitetniji.

Na otoku također djeluju brojni restorani i barovi koji pružaju usluge posluživanja hrane i pića i koji također čine receptivne turističke resurse otoka Raba.

3.4. SWOT analiza turističke ponude otoka Raba

Da bi neka turistička destinacija opstala na konkurentnom turističkom tržištu, mora sagledati slabosti i prednosti te prilike i prijetnje. Na temelju te analize potrebno je odabrati strategiju koja će turističkoj destinaciji omogućiti da iskoristi svoje prednosti i prilike. U tu svrhu turističkim destinacijama služi SWOT analiza, čiji je naziv akronim pojmova snage (engl. *Strengths*), slabosti (engl. *Weaknesses*), prilike (engl. *Opportunities*) i prijetnje (engl. *Threats*) (Kotler i sur., 2006). SWOT analiza olakšava usporedbu vanjskih prilika i prijetnji te unutarnjih prednosti i slabosti (Buble, 2006: 181). U Tablici 2. prikazana je SWOT analiza turističke ponude otoka Raba.

Tablica 2. SWOT analiza turističke ponude otoka Raba

PREDNOSTI	NEDOSTACI
<ul style="list-style-type: none"> • prirodne ljepote, čisto more • povoljna klimatska obilježja • prostorna i biološka raznolikost • ekološki očuvan krajolik i podmorje • neizgrađenost obale • povijesno i kulturno nasljeđe • osobna sigurnost • dobar geografski položaj (blizina emitivnih tržišta) • prometna povezanost/dostupnost • prateća turistička infrastruktura (uslužne djelatnosti) • tradicija u turističkoj djelatnosti • gostoljubivost 	<ul style="list-style-type: none"> • izražena sezonalnost potražnje • sadržaj ponude destinacije (nedovoljno razvijeni društveni resursi) i kvaliteta usluga • vrijednost za novac • nedovoljan marketing i promocija • nije dovoljno razvijena svijest o važnosti selektivnih oblika turizma

PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> • trendovi u turizmu (bliske destinacije, lako dostupne, sigurne, zaštićena priroda, visoki zdravstveni standardi) • kontinuirani rast interesa emitivnih tržišta za mediteranske destinacije, pa tako i za Hrvatsku • otvaranje novih tržišta • daljnje unapređenje prometne dostupnosti • klimatski uvjeti povoljni za značajno proširenje sezone • razvoj različitih selektivnih oblika turizma kao nadopuna osnovnoj turističkoj ponudi • dostupnost EU fondova • strana ulaganja 	<ul style="list-style-type: none"> • usporen gospodarski rast i nestabilnost u EU • oštra konkurencija (npr. Grčka, Turska, Španjolska, Italija, zemlje zapadne Afrike) • nedovoljno razvijena svijest o potrebi zaštite okoliša i očuvanja bioraznolikosti • nedovoljno stabilan, usklađen i poticajan zakonodavno-institucionalni okvir • nemogućnost brze prilagodbe promjenjivim turističkim potrebama

Izvor: vlastita autoričina izrada

Očito je da turistička ponuda otoka Raba ima snaga, ali i određenih slabosti. Osim toga, može se uočiti da otok Rab ima puno mogućnosti za razvoj turizma i oblikovanje novih turističkih proizvoda koji će biti tržišno uspješni u usporedbi s ponudom konkurentskih država. Isto tako, prilike su brojnije u odnosu na prijetnje. Zsigurno su glavne snage otoka Raba kao turističke destinacije čist okoliš i more, očuvana priroda te povoljna klimatska obilježja. No, nipošto se ne smije zanemariti dobar geografski položaj, odnosno dobra prometna povezanost s ostatkom Europe. Također, prednost je i prateća turistička infrastruktura (uslužne djelatnosti). Kada se

razmatraju slabosti turističke ponude otoka Raba, važniji problemi su visoka sezonalnost poslovanja te sadržaj ponude destinacije i kvaliteta usluga.

Imajući na umu jake i slabe strane otoka Raba kao turističke destinacije, ali i realnu procjenu mogućnosti i ograničenja turističke usluge, preporučuje se u narednom razdoblju formirati sljedeće ciljeve razvoja:

- razvijati društvene resurse otoka Raba
- podizati kvalitetu turističkih usluga na otoku Rabu
- proboj na određena nova tržišta
- provođenje procesa rebrendiranja
- produljenje turističke sezone, posebno na razdoblje predsezone i postsezone.

Očito je da turistička ponuda otoka Raba ima mogućnosti razviti konkurentsku prednost, ali je potrebno istaknuti te prednosti, a umanjiti slabosti i ispuniti određene uvjete kako bi se bolja pozicioniranost otoka Raba kao turističke destinacije zaista i postigla.

4. LOGOR GOLI OTOK KAO POTENCIJALNA ATRAKCIJA MRAČNOG TURIZMA I TURISTIČKI POTENCIJAL OTOKA RABA

Kako je već istaknuto, Goli otok jedna je od potencijalnih lokacija za razvoj mračnog turizma u Republici Hrvatskoj te je jedan od turističkih potencijala otoka Raba u čijoj se blizini Goli otok i nekadašnji zatvor nalaze. Kako je već istaknuto, Goli otok jedan je od otoka u kvarnerskom arhipelagu koji se od otoka Raba nalazi na pet kilometara udaljenosti. Na tom je otoku 1949. godine otvoren jedan od zloglasnijih komunističkih logora ne samo u bivšoj Jugoslaviji, nego i šire. Logor je djelovao do 1956. godine i Titova pomirenja sa SSSR-om, a onda je postao zatvor, a naknadno kazneno-popravni dom za maloljetnike. Stoga se u ovom poglavlju rada analiziraju povijest i obilježja logora Goli otok, objekti u tom logoru, postojeće stanje turizma te mogućnosti razvoja mračnog turizma na Golom otoku.

4.1. Povijest i obilježja logora Goli otok

Goli otok je stoljećima bio nenaseljen, a stanovništvo okolnih područja koristilo ga je pretežno za ispašu ovaca. Zbog toga su na otoku bili neki sezonski pastirski stanovi i cisterne koje su služile za prikupljanje kišnice. Međutim, odluka Josipa Broza Tita da Goli otok pretvori u zatvor za političke protivnike i neprijatelje nije bila tolika novost jer se otok za vrijeme Prvog svjetskog rata koristio kao zarobljenički logor. Naime, tijekom tog rata je Austro-Ugarska na Golom otoku zatvarala ruske zarobljenike koje je dovođila s istočnog bojišta (Povijest.hr, Prvi politički kažnjenici na Golom otoku – 1949., 2020). Između dva svjetska rata pak otok su koristili Talijani koji su na njemu pokušali naći boksitnu rudu (Previšić, 2014).

Prvi komunistički zatvorenici dovedeni su na Goli otok početkom srpnja 1949. godine. Za oko 1200 zatvorenika prethodno je dvjestotinjak zatvorenika iz Lepoglave izgradilo barake koje su služile za prihvatanje zatvorenika s pripadajućim logističkim objektima, a nazvani su Stara Žica (Previšić, 2014), dok su sami zatvorenici raskrčili šumu i podignuli zgrade koje se i danas nalaze na otoku. Ispočetka su na otoku

zatvarane i žene, ali su one ubrzo prebačene u ženski zatvor na susjedni otočić Sv. Grgur. Goli otok ispočetka je služio kao logor za Titove političke neistomišljenike, odnosno Staljinove pristaše tzv. ibeovce (s obzirom na to da je Tito raskrstio sa Staljinom 1948. godine Rezolucijom Informbiroa), ali su na njemu nakon Titova pomirenja sa SSSR-om 1955. godine bili zatvarani i drugi politički zatvorenici, a kasnije i osuđenici zbog različitih kriminalnih radnji (Povijest.hr, Prvi politički kažnjenici na Golom otoku – 1949., 2020).

Goli otok bio je zloglasan jer su zatvorenici trpjeli strašne kazne i mučenja. Prisiljavalo ih se na težak fizički rad u kamenolomu i raznim pogonima. Posebno je bilo mukotrpno novim zatvorenicima proći kroz stazu, odnosno špalir poznat kao „topli zec“ koji su tvorili zatvorenici koji su ranije bili zatvoreni na Golom otoku jer su ti zatvorenici tukli i udarali različitim predmetima te nove zatvorenike pokazujući tako da su se preodgojili. Odbijanje „starijih zatvorenika“ da sudjeluju u tome rezultiralo bi time da bi i sami trebali proći tom stazom i biti kažnjeni kao i pridošlice (Previšić, 2014).

Na Golom je otoku zatvorenicima dan započinjao vrlo rano, u zoru. Nakon što bi se oglasio gong za buđenje, a to bi bila željezna šipka kojom se prolazilo po zatvorskim rešetkama, zatvorenici su morali brzo ustati i odjenuti odjeću i obuću te bi potom imali jako malo vremena za obavljanje jutarnje nužde, pri čemu nisu imali niti malo privatnosti, a higijenski uvjeti bili su vrlo loši. Potom je slijedio oskudan doručak i nakon toga odlazak na težak fizički rad. Prilikom obavljanja svih aktivnosti, a posebno kada se odlazilo na rad i dolazilo s rada, zatvorenici su pjevali razne režimske pjesme i skandirali parole. Rad je trajao ovisno o dobu godine i svjetlosti, uz pauzu za oskudni ručak. Međutim, zatvorenici ističu da je veći problem od gladi bila žeđ, ali do danas nije poznato u kojoj je mjeri žeđ bila metoda mučenja, a u kojoj mjeri operativni problem jer je na otoku nedostajalo vode. Nakon završetka rada poslijepodne ili navečer uslijedila bi oskudna večera, a nakon nje bi se održavale političke konferencije. To su bili grupni sastanci zatvorenika koje je vodio paviljonski štab, a na kojima bi odabrani zatvorenici „samokritično“ progovarali o svojem „neprijateljskom“ radu, a potom bi ih drugi zatvorenici osuđivali. Nakon političkih konferencija ili umjesto njih održavalo se kolektivno paviljonsko čitanje i rasprava na temu odabranih političkih tekstova. Zatvorenici su odlazili na spavanje najkasnije u 22 sata, a spavali su u jako teškim uvjetima (Previšić, 2014).

Posebno se ističe Radilište 101 (poznato kao Petrova rupa² ili Manastir³) u kojoj su radili „najtvrdi“ zatvorenici, Staljinovi pristaše (tzv. ibeovci). Radilište je bilo aktivno od prve polovice 1950. do ožujka 1954. godine. Ipak, jedni svjedoci tvrde da je radilište premješteno već u kolovozu 1951. godine, a drugi početkom 1952. godine. Riječ je o rupi u zemlji dubine sedam do osam metara i promjera od 20 metara koju su ostavili Talijani koji su nakon Prvog svjetskog rata na Golom otoku tražili rudu. To je radilište poznato po većoj okrutnosti od Žice i Velike Žice. Danas, nažalost, nema fizičkih ostataka tog radilišta, a ne postoji ni arhivska građa o njemu, već je ono dokumentirano samo u sjećanjima kažnjenika koji su preživjeli rad u njemu (Previšić, 2014).

Zatvor je bio posebno aktivan u prvim godinama od otvaranja, točnije do 1955. godine, kada je zapravo djelovao kao koncentracijski logor. U izvješću CIA-e za Goli otok piše da je to Titov „đavolji otok“, dok su ga bivši zatvorenici nazivali živućim paklom (Narod.hr, Goli otok: Zloglasna Titova kaznionica u kojoj je UDBA ‘preodgajala’ logoraše, 2020). Treba napomenuti da je bijeg s Golog otoka bio gotovo nemoguć zbog strogog nadzora, činjenice da je zatvor smješten na otoku i jakih morskih struja. Ne treba zaboraviti da politički zatvorenici, odnosno Titovi neistomišljenici koji su poslani na Goli otok, nikada nisu bili procesuirani i osuđeni na sudu, već su poslani na otok na temelju administrativne odluke (Narod.hr, Goli otok: Zloglasna Titova kaznionica u kojoj je UDBA ‘preodgajala’ logoraše, 2020).

Zbog teških fizičkih i psiholoških uvjeta koji su vladali u zatvoru i kojima su zatvorenici bili izloženi, smrti nisu bile rijetkost. Neki od zatvorenika umirali su od gladi i iscrpljenosti, neki su bili pretučeni do smrti, neki su umrli prilikom pokušaja bijega, a neki su sami sebi oduzeli život jer nisu mogli podnositi takvu svakodnevicu. Oni zatvorenici koji su preživjeli utamničenje na Golom otoku uglavnom su nakon oslobađanja bili u teškom fizičkom i psihičkom stanju, a brojni nekadašnji zatvorenici nisu se nikada oporavili od trauma koje su tamo doživjeli (Narod.hr, Goli otok: Zloglasna Titova kaznionica u kojoj je UDBA ‘preodgajala’ logoraše, 2020).

² Kada je na otok doveden Petar Komnenić, poslijeratni predsjednik Skupštine Crne Gore i kada su mu pokazali Radilište 101 Komnenić je navodno uzviknuo: „To nije nikakvo radilište. To je obična rupa!“ Od tada se to radilište prema Pretru Komneniću naziva Petrova rupa (Previšić, 2014).

³ Naziv Manastir upućuje na stupanj teške izolacije kažnjenika u tom radilištu (Previšić, 2014).

Zatvor na Golom otoku zatvoren je tek 1988. godine. Pretpostavlja se da je tijekom rada tog zatvora na Golom otoku bilo zatvoreno između 17 000 i 32 000 ljudi, od čega ih je umrlo više od 400 (Kesar i Tomas, 2014).

4.2. Objekti u logoru Goli otok

Objekti koji su se nalazili u logoru Goli otok su sljedeći (Goli otok, Goli otok express):

- Upravna zgrada – tu su zgradu izgradili zatvorenici 1950. godine od kamenih blokova koje su sami klesali. U upravnoj zgradi nalazilo se rukovodstvo zatvora i njegova uprava. Kako je ta zgrada bila najljepša na cijelom otoku, osuđenici su je zvali hotelom.
- Posjetna zgrada – to je prva zgrada izgrađena na otoku, a u njoj su bili smješteni uprava i rukovodstvo dok nije izgrađena nova upravna zgrada. Od 1956. godine i Titova pomirenja sa SSSR-om ta se zgrada koristila za posjete zatvorenicima. Naime, svaki zatvorenik koji se uzorno ponašao imao je pravo na jedan posjet svaki mjesec, s time da su posjetitelji mogli biti članovi najuže obitelji.
- Kuglana i kino – zgrada je izgrađena 1951. godine, a u njoj se nalazila kuglana koju su smjeli koristiti isključivo zatvorski čuvari. Naknadno se zgrada koristila za prikazivanje političkih dokumentarnih filmova.
- Industrijska zona – zatvorenici su svakodnevno radili u drvnom, metalnom ili kamenom pogonu ovisno o njihovim psihofizičkim sposobnostima. Tako se u drvnom pogonu proizvodio drveni namještaj namijenjen izvozu, u metalnom pogonu razni metalni proizvodi, a u kamenom pogonu visokokvalitetne pločice, betonski blokovi itd.
- Prijemno-otpusni odjel (karantena) – izgrađen je 1951. godine. Svaki zatvorenik je po dolasku na otok trebao provesti u karanteni mjesec dana. U karanteni su trebali boraviti i po odlasku s otoka, ali kraće od mjesec dana. Uz nju se nalazila bolnica.
- Odjel 102 (samice) – taj je odjel izgrađen sa svrhom pojačanog nadzora nad osuđenima koji su bili problematični.

- Žica – riječ je o kompleksu zgrada ograđenih žicom u kojem su se nalazile barake za spavanje, kantina, praonica rublja te skladište hrane.

Nažalost, objekti na Golom otoku napušteni su i devastirani od zatvaranja logora, a državna vlast ne čini ništa da bi zaustavila propadanje (Romac, 2018). Devastacija na Golom otoku prikazana je na Slici 16.

Slika 17. Devastirani objekti na Golom otoku

Izvor: Romac, D. (2018). Zašto se zaboravlja Goli otok? <https://www.dw.com/hr/za%C5%A1to-se-zaboravlja-goli-otok/a-45257883> (pristupljeno 14. studenoga 2021.)

Udruge pozivaju Ministarstvo kulture da izdvoji određena financijska sredstva kako bi se građevine na Golom otoku barem „elementarno zaštitile“, ali se Ministarstvo kulture redovito oglašivalo na apele tih udruga (Romac, 2018).

4.3. Postojeće stanje turizma (turistička ponuda i potražnja)

Goli otok nalazi se u području gdje je razvijen turizam te je prometno pristupačan. Na otoku postoji lučko pristanište koje može prihvatiti i veće brodove. Iz Lopara svakodnevno dvije brodske linije voze na Goli otok, a osiguran je i taksiprijevoz raznim brodicama. Ne postoji službena statistika broja posjetitelja, ali pretpostavlja se da Goli otok godišnje posjeti od 50 000 do 100 000 turista. Dakle, brojni turisti posjećuju otok, ali većina to čini u vlastitom aranžmanu i nisu upoznati s poviješću otoka (Šerić, 2017).

Nažalost, od zatvaranja zatvora objekti na otoku propadaju. Tu je i pitanje neuređenog vlasništva. Naime, svi objekti na Golom otoku i sam otok su u vlasništvu Republike Hrvatske, ali je država prenijela pravo korištenja nekretnina na otoku na Općinu Rab (a ne na Općinu Lopar pod čiju ingerenciju spada Goli otok), koja je pak upravljanje otokom prenijela na četiri tvrtke te je nekoliko fizičkih osoba iz Lopara pokrenulo sudske sporove s ciljem vraćanja imovine koju su imali na otoku, a koja im je nacionalizirana nakon Drugog svjetskog rata. Bez suglasnosti države Općina Lopar ne može pokrenuti projekt revitalizacije Golog otoka i iskoristiti njegove turističke potencijale (Šerić, 2017). Treba napomenuti da na lokalnoj razini postoje i neke ideje o izgradnji velikog hotelsko-turističkog kompleksa na Golom otoku (Ramac, 2018), što bi uklonilo sve dokaze o postojanju nekadašnjeg logora. Spomen na ono što se događalo na tom otoku potrebno je sačuvati, a s time se slažu i nekadašnji kažnjenci (Ramac, 2018) jer je to način da se izrazi poštovanje prema svima onima koji su prošli kalvariju Golog otoka. Komemoraciju i poštovanje za žrtve žele i lokalci, a ujedno traže i razvoj Golog otoka (Rijeka danas, Nijemci o Golom otoku: Nema dostojanstva za žrtve komunizma, 2019), što bi se sigurno omogućilo da se realizira ulaganje u Goli otok kao atrakciju mračnog turizma.

Trenutno je turistička ponuda na Golom otoku jako skromna. Na otoku radi restoran, kino te muzej u kojem se prikazuje kratki film o povijesti otoka i u kojem se mogu razgledati predmeti koji su se svakodnevno koristili dok je zatvor radio. Na otoku se nalazi i suvenirnica. Također, tijekom turističke sezone radi i turistički vlak Goli express koji prikazuje kako su se zatvorski objekti gradili kroz vrijeme (Kesar i Tomas, 2014). Osim toga, napušteni i devastirani objekti na Golom otoku trenutno ugrožavaju

sigurnost posjetitelja. Dolasci i noćenja turista u Općini Lopar u razdoblju od 2015. do 2019. godine prikazani su u Tablici 3.

Tablica 3. Dolasci i noćenja turista u Općini Lopar u razdoblju od 2015. do 2019. godine

Godine	Dolasci			Noćenja		
	Ukupno	Domaći turisti	Strani turisti	Ukupno	Domaći turisti	Strani turisti
2015.	87 893	3 999	83 894	661 034	24 789	636 245
2016.	89 388	3 356	86 032	688 371	23 227	665 144
2017.	93 051	3 534	89 517	717 256	20 947	696 309
2018.	95 947	4 426	91 521	721 702	23 403	698 299
2019.	94 868	4 535	90 333	704 309	23 752	680 557

Izvor: DZS (2016). Dolasci i noćenja turista u 2015. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/04-03-02_01_2015.htm (pristupljeno 14. studenoga 2020.), DZS (2017). Dolasci i noćenja turista u 2016. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/04-03-02_01_2016.htm (pristupljeno 14. studenoga 2020.), DZS (2018). Dolasci i noćenja turista u 2017. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2017/04-03-02_01_2017.htm (pristupljeno 14. studenoga 2020.), DZS (2019). Dolasci i noćenja turista u 2018. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/04-03-02_01_2018.htm (pristupljeno 14. studenoga 2020.), DZS (2020). Dolasci i noćenja turista u 2019. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/04-03-02_01_2019.htm (pristupljeno 14. studenoga 2021.).

Iz podataka prikazanih u prethodnoj tablici vidljivo je da se od 2015. do 2018. godine povećavao broj ukupnih dolazaka i noćenja turista u Općini Lopar, a da je u 2019. godini taj broj u blagom padu u odnosu na prethodnu godinu. Također je vidljivo da su od 2016. do 2019. godine rasli dolasci i noćenja domaćih turista, dok su dolasci i noćenja domaćih turista nešto niži u 2019. godini u usporedbi s 2018. godinom. U

publikacijama iz ranijih godina u tablici navode se podaci o dolascima i noćenjima turista po pojedinim općinama u hrvatskim županijama u ovom slučaju općina Lopar, ali za 2020. godinu samo su objavljeni podaci po županijama ali ne i gradovima odnosno općinama. Očito je da turista koji posjećuju Općinu Lopar u čijoj je ingerenciji Goli otok ima, pa je tim turistima potrebno ponuditi razgledavanje Golog otoka kao atrakcije mračnog turizma jer je turistički potencijal Golog otoka nedovoljno iskorišten.

4.4. Mogućnosti razvoja mračnog turizma na Golom otoku

Kako je vidljivo iz onoga što je do sada istaknuto, Goli otok ima turističkih potencijala. Svake godine taj otok posjeti određeni broj turista, ali većina njih nije upoznata s poviješću otoka i samim time ne mogu iskusiti Goli otok kao atrakciju mračnog turizma u onoj mjeri u kojoj bi je iskusili da su upoznati s onim što se događalo na otoku za vrijeme bivše SFRJ.

Međutim, dosadašnji pokušaji razvoja turizma na Golom otoku nisu urodili plodom. Primjer je projekt Goli otok – Novi hrvatski turizam koji su 2000. godine predstavili Branko Cerovac, Damir Čargonja i Sven Stilinović, čiji je cilj bio bivše zatvorske objekte prenamijeniti u multidisciplinarnu koloniju, školu mira, ekologije, umjetnosti i upozorenja na ono što se dogodilo na tom otoku. Nakon više putovanja, prezentacija, akcija i festivala ideja se počela gasiti jer nije bilo zainteresiranih (Brajčić, 2020). Postoji i želja da se na Golom otoku osnuje obrazovno-memorijalni centar u kojem bi se na suvremeni način prezentirala muzejska građa i dokumenti o Golom otoku, ali ni ta ideja do danas nije realizirana (Romic, 2018).

Turistički potencijali otoka mogu se iskoristiti u znatno većoj mjeri. Kako bi se to omogućilo, potrebno je izraditi kompleksnu strategiju razvoja mračnog turizma na Golom otoku. Napušteni objekti trebali bi se obnoviti tako da ne predstavljaju sigurnost za posjetitelje, ali s druge strane u tolikoj mjeri da se ne promijene, odnosno da ukazuju na stanje kakvo je vladalo u razdoblju kada je logor radio jer ti objekti upućuju na patnju i stradanja koja su se u tom logoru dogodila tijekom četiri desetljeća rada. Obnavljanjem povijesne baštine i njezinim iskorištavanjem u turističke svrhe otvorila bi

se nova radna mjesta, ostvarili bi se dodatni prihodi, a osim toga posjetitelji bi se educiralo o povijesti mjesta koje posjećuju.

Kako bi se navedeno ostvarilo, potrebna je suradnja lokalnih i regionalnih vlasti te države. Isto tako, potrebna su određena financijska sredstva koja bi se mogla osigurati od investitora, iz državnog proračuna, proračuna jedinica lokalne ili regionalne samouprave i/ili iz fondova Europske unije. Goli otok se kao destinacija mračnog turizma svakako treba i promovirati, prvenstveno na turističkim i povijesnim sajmovima, ali i putem interneta, društvenih mreža itd. S obzirom na to da između Golog otoka i Alcatraza postoje određene sličnosti, mogu se usporediti načini promoviranja Alcatraza i iskorištavanja turističkog potencijala tog zloglasnog zatvora. Važno je i ostvariti dobru suradnju s turističkim agencijama koje bi organizirale ture turista koji će posjećivati Goli otok, ali i s raznim kulturno-umjetničkim udrugama, muzejima i drugim institucijama koje bi mogle promicati Goli otok kao destinaciju mračnog turizma i kao hrvatski Alcatraz.

5. CILJ RADA/ISTRAŽIVANJA, MATERIJALI I METODE

5.1. Cilj istraživanja

Svrha je istraživanja analizirati značaj logora Goli otok u turizmu otoka Raba. Na priljev turista u određeno mjesto utječe nekoliko čimbenika, uključujući i dostupnost te destinacije, relativne troškove posjeta te koliko su potencijalni posjetitelji svjesni atrakcija i pogodnosti koje se tamo nude (Alkier Radnić, 2003). Otok Rab ima potencijala za daljnji razvoj turizma, a jedna od mogućnosti je iskorištavanje turističkog potencijala Golog otoka i istoimenog logora koji je bio smješten na tom otoku i ulaganje u Goli otok kao atrakciju mračnog turizma (s obzirom na to da Goli otok spada pod ingerenciju otoka Raba). Ciljevi istraživanja su sljedeći:

- utvrditi može li Goli otok značajno pridonijeti razvoju turizma otoka Raba
- ispitati postoji li turistička potražnja za Golim otokom kao atrakcijom mračnog turizma.

U skladu s takvim ciljevima istraživanja postavljaju se sljedeće hipoteze:

H1: Većina ispitanika smatra da Goli otok može značajno pridonijeti razvoju turizma otoka Raba.

H2: Većina ispitanika posjetila bi Goli otok kao atrakciju mračnog turizma.

5.2. Metode istraživanja

U istraživanju se koristi metoda ispitivanja stavova ispitanika utemeljena na pisanoj komunikaciji (anketiranje) (Zelenika, 2000). Osim metode anketiranja, u istraživanju se koriste i statističke metode. To su metode kojima se pomoću grafikona i izračunatih pokazatelja otkrivaju strukture, karakteristike i zakonitosti određenih pojava te uzročno-posljedične veze među njima (Zelenika, 2000).

5.3. Istraživački instrument

Za potrebe istraživanja koristio se anketni upitnik kreiran posebno za tu svrhu. Anketni upitnik sadrži ukupno 14 pitanja zatvorenog tipa, što znači da ispitanici moraju odgovarati na pitanja odabiranjem jednog od ponuđenih odgovora.

Ispitanicima je za ispunjavanje anketnog upitnika bilo potrebno oko deset minuta. Objašnjeno im je da će se dobiveni podaci koristiti isključivo u potrebe izrade završnog rada. Anketni upitnik korišten u istraživanju nalazi se u prilogu rada.

5.4. Provođenje istraživanja i uzorak ispitanika

Istraživanje se provodilo na prigodnom uzorku opće populacije, u razdoblju od početka studenoga 2020. do kraja siječnja 2021. godine putem *online* ankete (anketni upitnik kreiran je u Google obrascu). U istraživanju je sudjelovalo 205 ispitanika koji su odabrani slučajnim odabirom. Anketnim upitnikom prikupljene su opće sociodemografske karakteristike ispitanika te njihovi stavovi i mišljenje o predmetu istraživanja.

6. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U ovom se poglavlju završnog rada analiziraju rezultati provedenog istraživanja, točnije analiziraju se opće karakteristike uzorka te stavovi ispitanika o mogućnosti iskorištavanja logora Goli otok kao atrakcije mračnog turizma i turističkog potencijala otoka Raba. Kako je istaknuto, anketni upitnik sadrži 14 anketnih pitanja.

To su sljedeća pitanja:

1. Spol (odaberite samo jedan odgovor):

- a) muški
- b) ženski

2. Dob (odaberite samo jedan odgovor):

- a) 18 – 25
- b) 26 – 35
- c) 36 – 45
- d) 46 – 55
- e) 56 – 65
- f) 66 godina i više

3. Razina obrazovanja (odaberite samo jedan odgovor):

- a) završena osnovna škola
- b) završena trogodišnja srednja škola
- c) završena četverogodišnja srednja škola
- d) završen preddiplomski studij
- e) završen diplomski studij
- f) magisterij ili doktorat

4. Mjesto stanovanja (odaberite samo jedan odgovor):

- a) grad
- b) prigradsko naselje
- c) selo

5. Radni status (odaberite samo jedan odgovor):

- a) zaposlen/a
- b) nezaposlen/a
- c) student/ica
- d) umirovljenik/ica

6. Vaša mjesečna primanja (odaberite samo jedan odgovor):

- a) < 1000 kn
- b) 1000 – 3000 kn
- c) 3000 – 4500 kn
- d) 4500 – 6000 kn
- e) 6000 – 8000 kn
- f) 8000 – 10 000 kn
- g) 10 000 – 12 000 kn
- h) 12 000 – 15 000 kn
- i) > 15 000 kn

7. Koliko često putujete na odmor - ne odnosi se na eventualna poslovna putovanja (odaberite samo jedan odgovor):

- a) često (više od dva puta godišnje)
- b) jedan do dva puta godišnje
- c) jednom u tri godine
- d) rijetko (manje od jednom u tri godine)
- e) nikada.

8. Putujete li unutar Hrvatske ili u destinacije u inozemstvu? (odaberite samo jedan odgovor):

- a) Ne putujem
- b) Ponekad unutar Hrvatske, ponekad u inozemstvu
- c) Isključivo u destinacije u Hrvatskoj
- d) Isključivo u neku inozemnu destinaciju.

9. Jeste li upoznati s terminom „mračni turizam“? (odaberite samo jedan odgovor):

- a) Da
- b) Ne

10. Mračni se turizam može odrediti kao putovanje turista na lokaciju koja je obilježena ljudskim stradavanjem kroz povijest (bilo to zbog neke prirodne katastrofe, rata i sl.), posebno stradavanjem poznatih ličnosti. Primjer destinacija mračnog turizma su američki zatvor Alcatraz, nacistički koncentracijski logor Auschwitz, Černobil u Ukrajini, Pompeji u Italiji itd. Jeste li zainteresirani za takvu vrstu putovanja/posjete atrakciji mračnog turizma? (odaberite samo jedan odgovor):

- a) Da
- b) Ne

11. Jeste li ikada posjetili neku atrakciju mračnog turizma (odaberite samo jedan odgovor):

- a) Da
- b) Ne

12. Biste li posjetili Goli otok, jednu od mogućih atrakcija mračnog turizma u Republici Hrvatskoj, točnije poznati komunistički logor, a kasnije i zatvor koji je djelovao u bivšoj Jugoslaviji? (odaberite samo jedan odgovor):

- a) Da
- b) Ne

13. Biste li preporučili članovima svoje obitelji/prijateljima/poznancima da posjete Goli otok? (odaberite samo jedan odgovor):

- a) Da
- b) Ne

14. Na sljedećem pitanju u anketnom upitniku odaberite u kojoj se mjeri slažete s postojećim tvrdnjama. Molim Vas da odaberete broj od 1 do 5 koji se najbolje slaže s Vašim stavom, pri čemu brojevi imaju sljedeća značenja: 1 – uopće se ne slažem, 2 – donekle se ne slažem, 3 – niti se slažem, niti ne slažem, 4 – donekle se slažem, 5 – u potpunosti se slažem. Odaberite samo jedan odgovor.

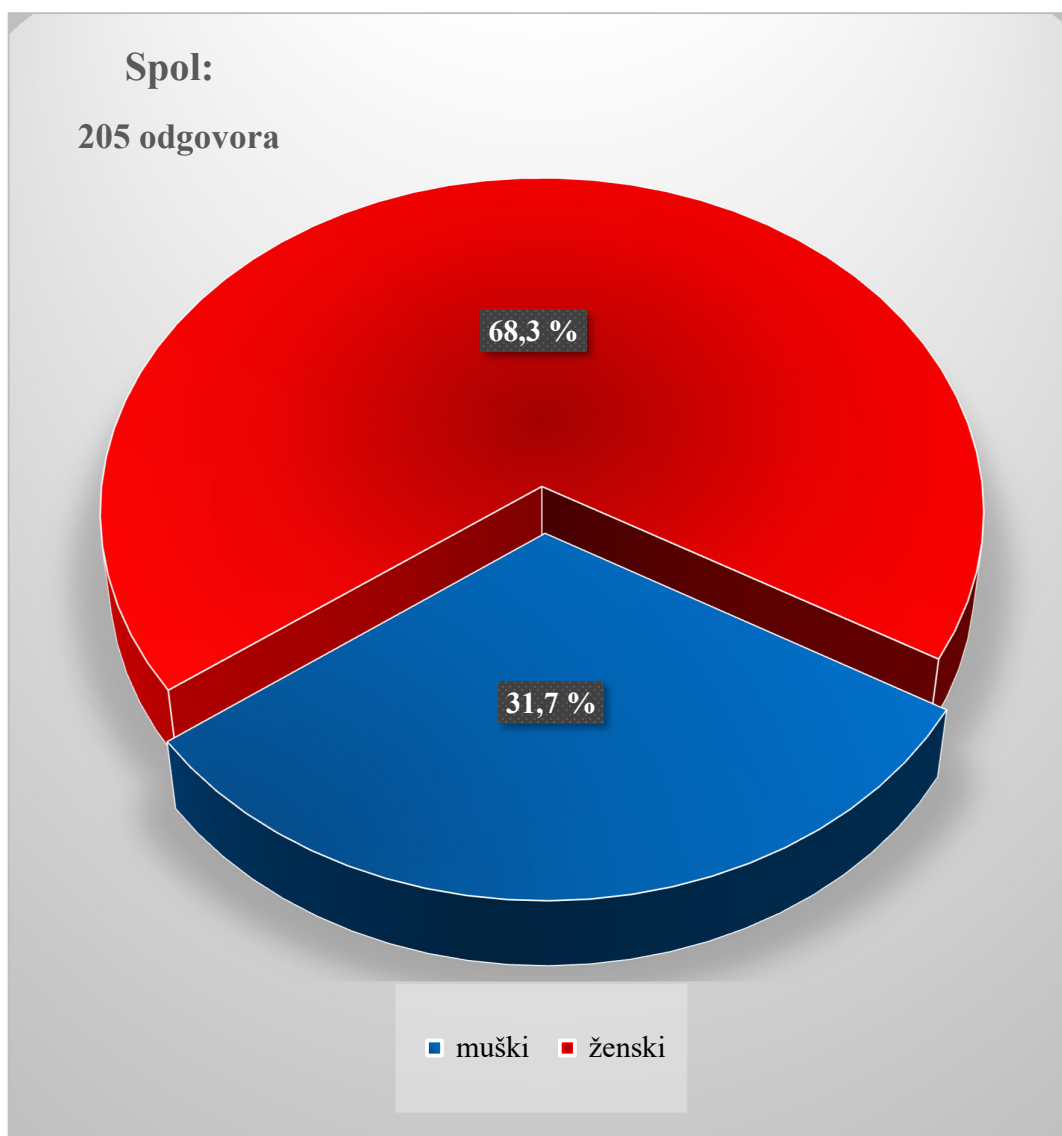
1. Goli otok, poznati komunistički logor, a kasnije i zatvor može biti uspješna destinacija mračnog turizma kao i Alcatraz te drugi logori/zatvori.	1	2	3	4	5
2. Potencijal Golog otoka za razvoj turizma, otvaranje muzeja i organiziranje turističkih obilazaka uz pratnju vodiča i upoznavanje sa strašnom poviješću otoka trebao bi se iskoristiti kao atrakcija mračnog turizma.	1	2	3	4	5
3. Razvojem Golog otoka kao atrakcije mračnog turizma očuvala bi se povijest i izrazilo poštovanje svima onima koji su bili zatvoreni na Golom otoku.	1	2	3	4	5
4. Iskorištavanjem turističkog potencijala Golog otoka, odnosno razvoja mračnog turizma na tom otoku iskazuje se nepoštovanje prema žrtvama te se financijski iskorištava nečija patnja i nesreća.	1	2	3	4	5
5. Mračni turizam na Golom otoku predstavlja „loše bogaćenje“.	1	2	3	4	5

6. Bolje je da objekti na Golom otoku budu zapušteni i da se prošlost što prije zaboravi.	1	2	3	4	5
7. Bolje je da se na Golom otoku sruše postojeći objekti i da se na tom mjestu izgradi hotel, čime bi se izbrisao svaki podsjetnik na strašnu i tužnu prošlost tog mjesta.	1	2	3	4	5
8. Iskorištavanjem turističkog potencijala Golog otoka domaći i strani turisti bolje će upoznat povijest naše zemlje.	1	2	3	4	5
9. Mračni turizam i destinacije poput Golog otoka samo bude tugu i nezadovoljstvo u turistima.	1	2	3	4	5
10. Goli otok će kao destinacija mračnog turizma probuditi svijest u ljudima o tome koji su zločini počinjeni na tom mjestu.	1	2	3	4	5
11. Razvoj mračnog turizma na Golom otoku donijet će brojne prednosti za otok Rab (u čiju ingerenciju spada Goli otok) i općenito za turizam Republike Hrvatske – privući će nove turiste, omogućit će otvaranje novih radnih mjesta itd.	1	2	3	4	5
12. Turistima više nisu dovoljni samo sunce i more, već im je potrebno ponuditi razne sadržaje, uključujući i obilazak Golog otoka, kako bi turistička ponuda bila kvalitetna.	1	2	3	4	5

6.1. Opće karakteristike uzorka

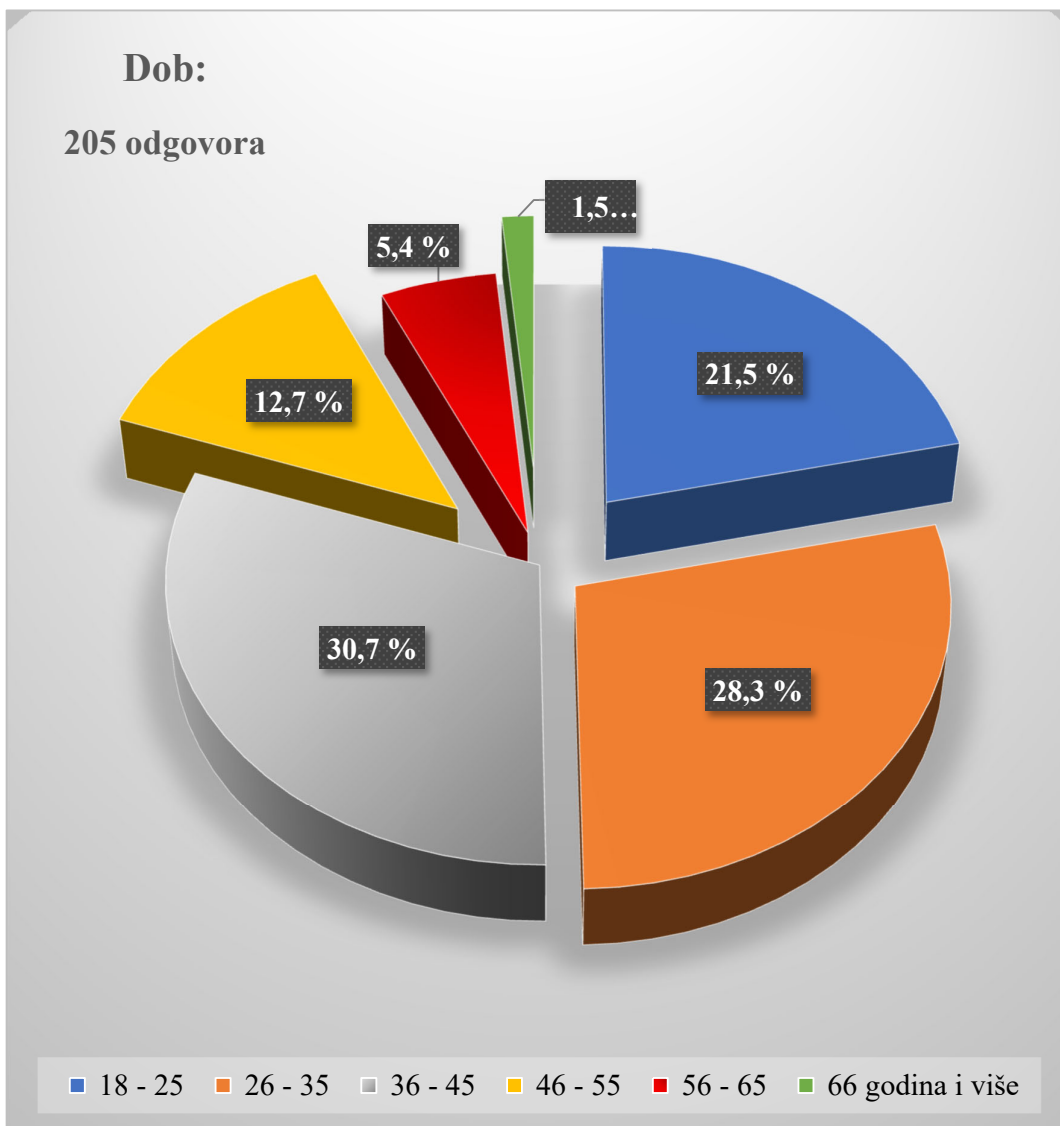
Prije nego se analiziraju rezultati istraživanja analiziraju se opće karakteristike uzorka. Na Grafikonu 1. prikazana je struktura ispitanika prema spolu.

Grafikon 1. Struktura ispitanika prema spolu

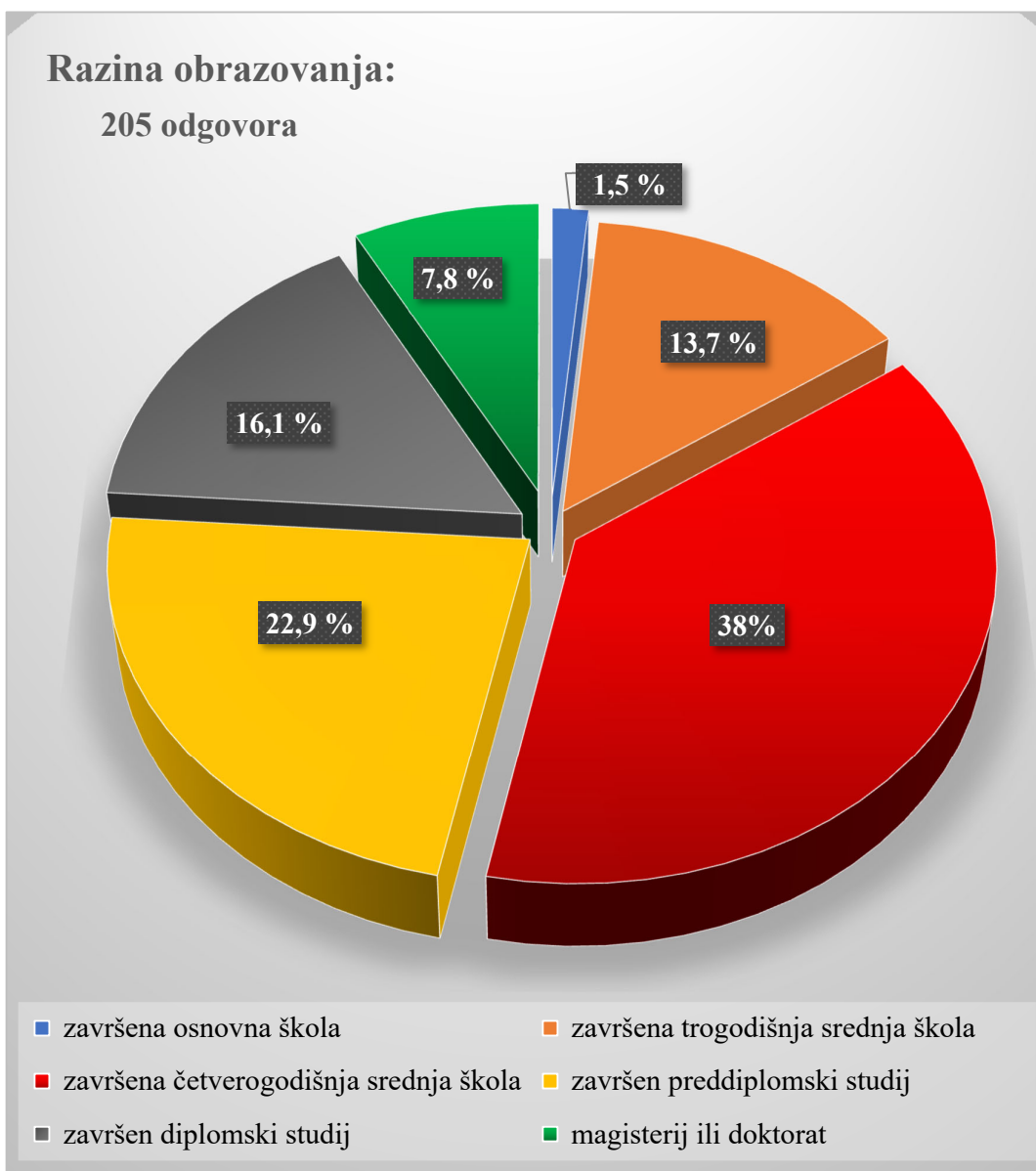
Izvor: vlastita autoričina izrada

Prema podacima prikazanim na prethodnom grafikonu vidljivo je da je u istraživanju sudjelovalo 140 žena, odnosno njih 68,3 % i 65 muškaraca, odnosno njih 31,7 %. Struktura ispitanika prema dobi prikazan je na Grafikonu 2.

Grafikon 2. Struktura ispitanika prema dobi

Izvor: vlastita autoričina izrada

Prema podacima prikazanim na prethodnom grafikonu vidljivo je da je u istraživanju sudjelovalo najviše ispitanika u dobi između 36 i 45 godina (63 ispitanika ili 30,7 %). Slijede ispitanici u dobi između 26 i 35 godina (58 ispitanika ili 28,3 %), ispitanici u dobi između 18 i 25 godina (44 ispitanika 21,5 %) te ispitanici u dobi od 46 do 55 godina (26 ispitanika ili 12,7 %). U istraživanju je sudjelovalo najmanje ispitanika starije dobi, odnosno u dobi između 56 i 65 godina (11 ispitanika ili 5,4 %) te 66 godina i više (tri ispitanika ili 1,5 %). Struktura ispitanika s obzirom na razinu obrazovanja prikazana je na Grafikonu 3.

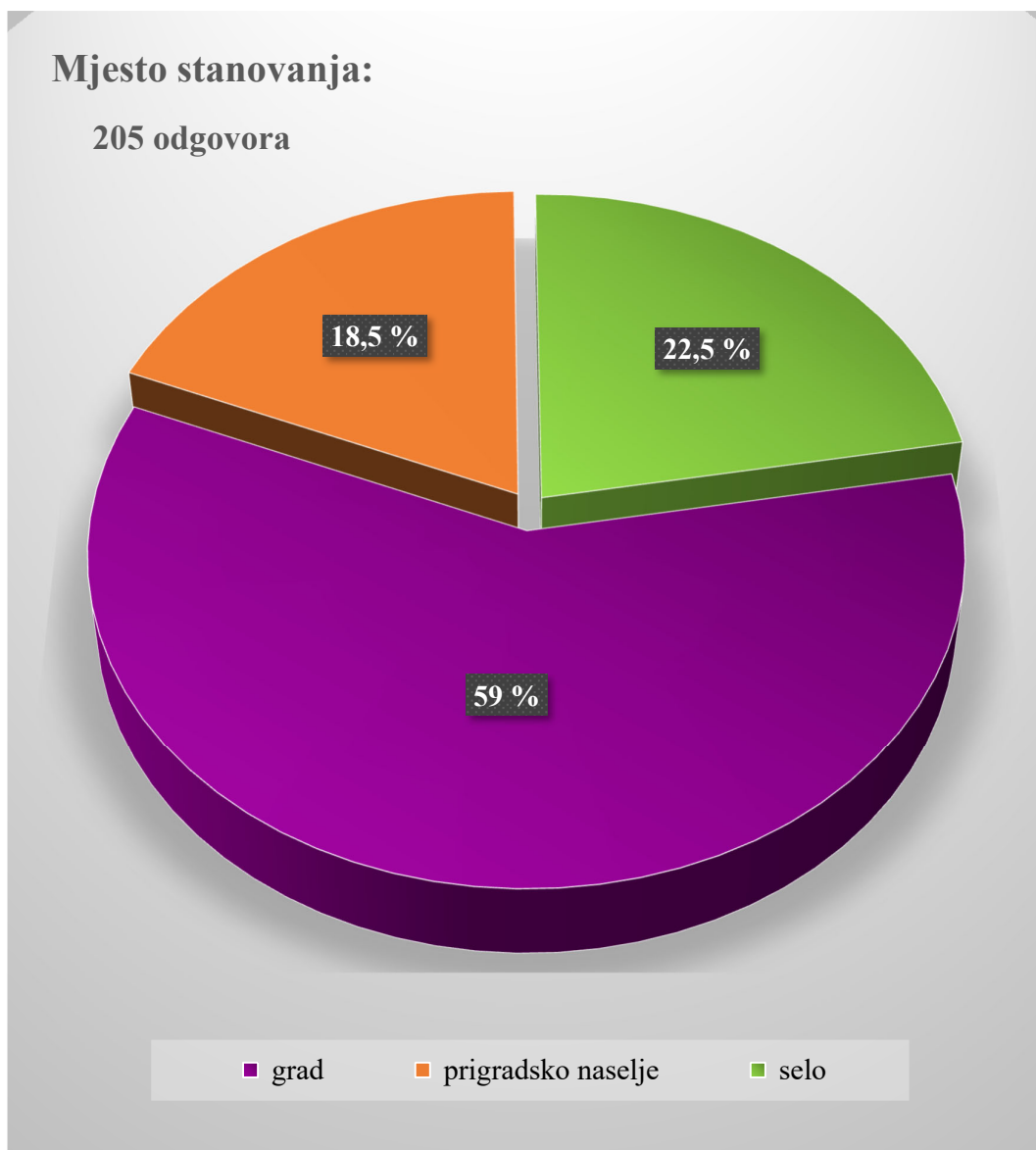
Grafikon 3. Struktura ispitanika s obzirom na razinu obrazovanja

Izvor: vlastita autoričina izrada

Prema podacima prikazanim na Grafikonu 3. vidljivo je da je s obzirom na razinu obrazovanja u istraživanju sudjelovalo najviše ispitanika sa završenom četverogodišnjem srednjom školom (78 ispitanika ili 38 %). Slijede ispitanici sa završenim preddiplomskim studijem (47 ispitanika ili 22,9 %), ispitanici sa završenim diplomskim studijem (33 ispitanika ili 16,1 %), ispitanici sa završenom trogodišnjom srednjom školom (28 ispitanika ili 13,7 %) te ispitanici sa završenim magisterijem ili doktoratom (16 ispitanika ili 7,8 %), dok je u istraživanju sudjelovalo najmanje

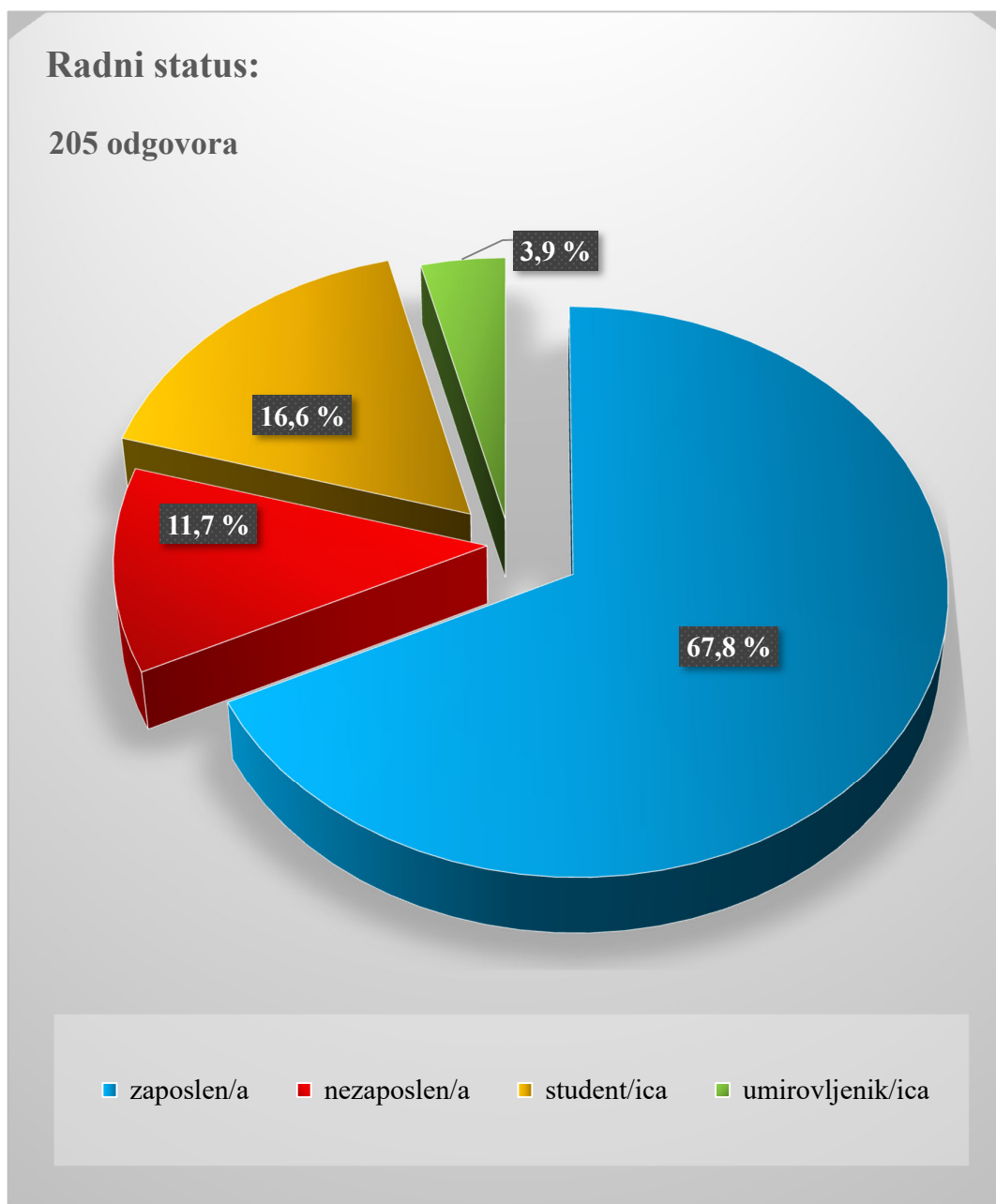
ispitanika sa završenom osnovnom školom (tri ispitanika ili 1,5 %). Struktura ispitanika prema mjestu stanovanja prikazana je na Grafikonu 4.

Grafikon 4. Struktura ispitanika prema mjestu stanovanja

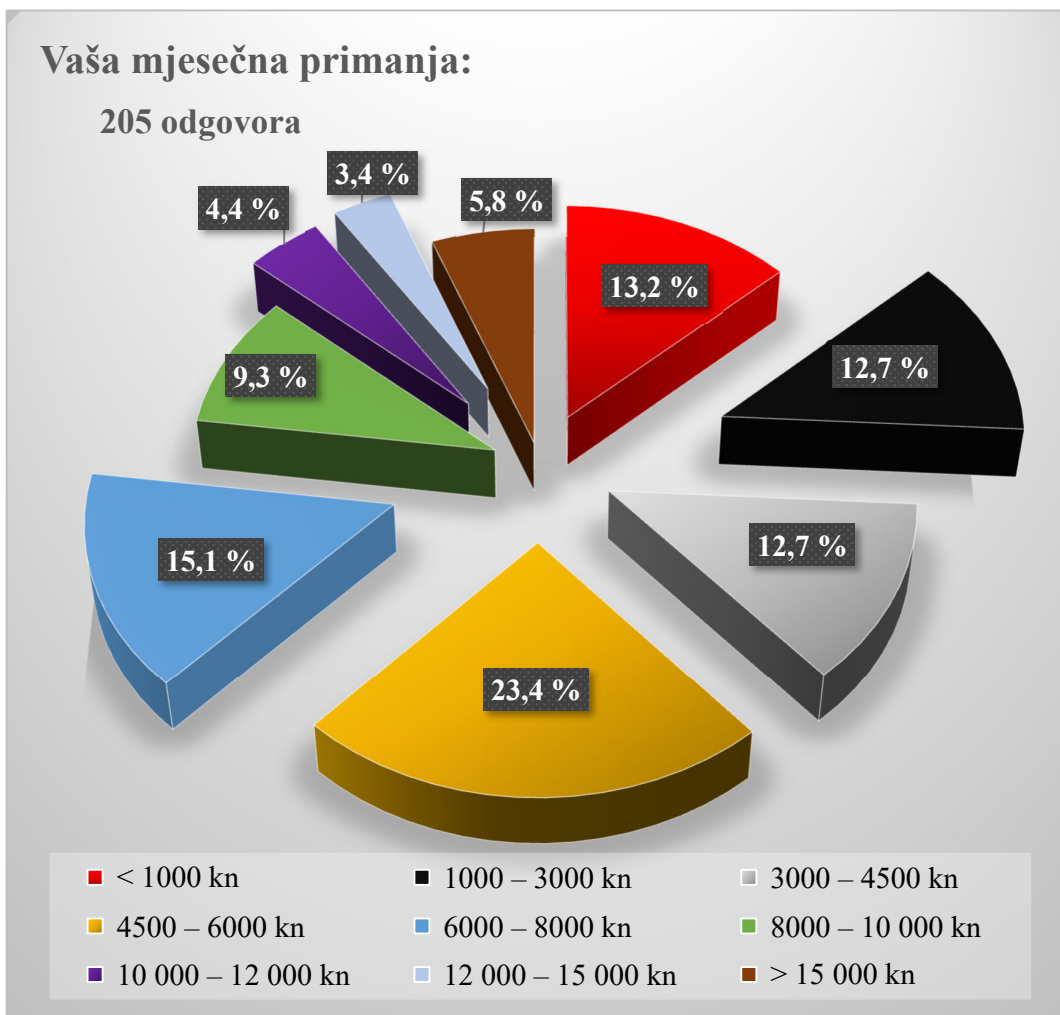
Izvor: vlastita autoričina izrada

Prema podacima prikazanim na prethodnom grafikonu vidljivo je da najveći udio ispitanika, točnije 121 ispitanik ili njih 59 % živi u gradu, da 46 ispitanika ili njih 22,5 % živi na selu, a preostalih 38 ispitanika ili 18,5 % živi u prigradskom naselju. Struktura ispitanika s obzirom na njihov radni status prikazana je na Grafikonu 5.

Grafikon 5. Struktura ispitanika s obzirom na njihov radni status

Izvor: vlastita autoričina izrada

Prema podacima prikazanim na Grafikonu 5. vidljivo je da je nešto više od dvije trećine ispitanika, točnije njih 139 ili 67,8 % zaposleno, da 34 ispitanika ili njih 16,6 % ispitanika studira, da su 24 ispitanika ili njih 11,7 % nezaposleni, dok preostalih osam ispitanika ili 3,9 % čine umirovljenici. Struktura ispitanika s obzirom na njihova mjesečna primanja prikazana je na Grafikonu 6.

Grafikon 6. Struktura ispitanika prema mjesečnim primanjima

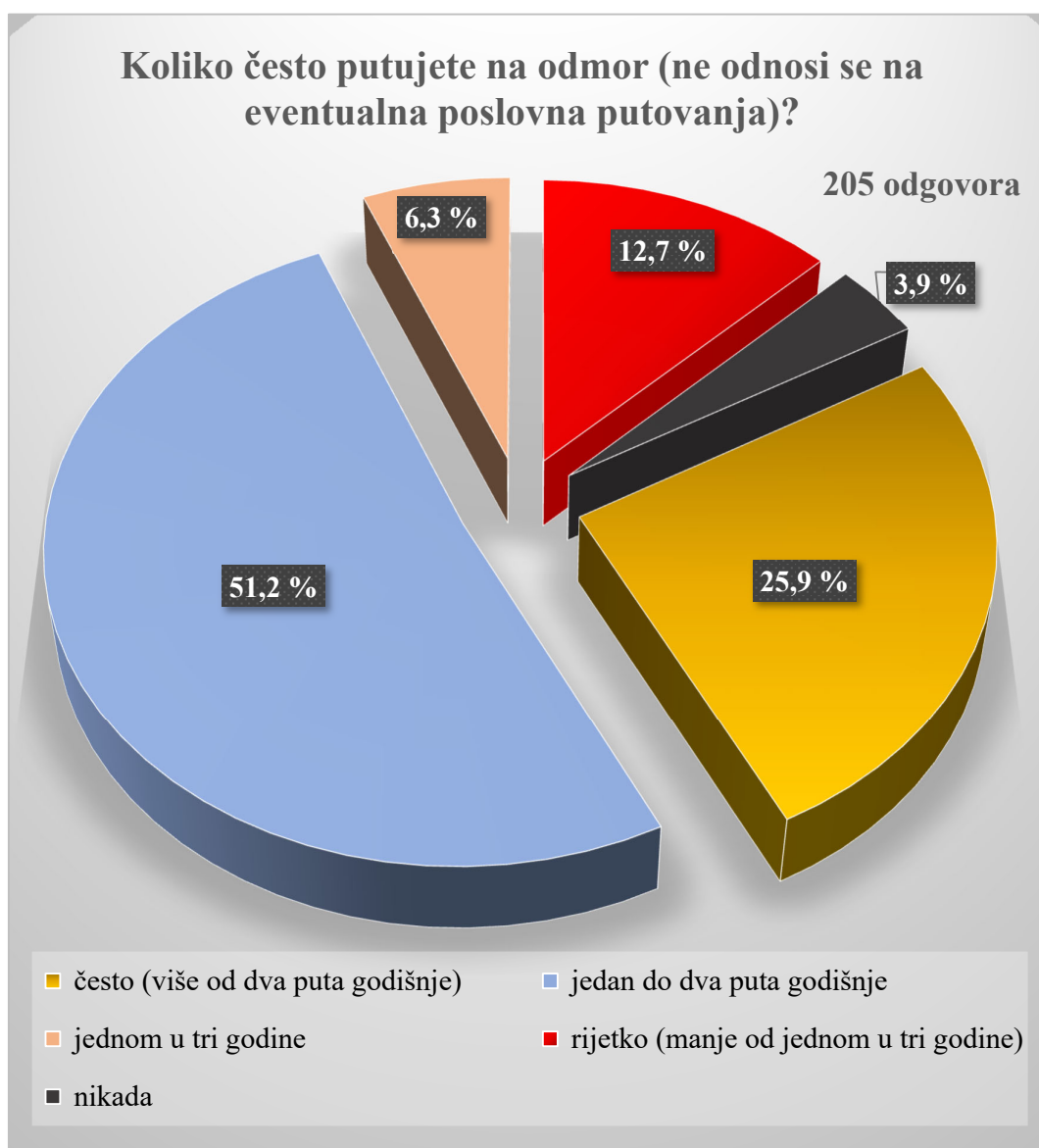
Izvor: vlastita autoričina izrada

Prema podacima prikazanim na Grafikonu 6. vidljivo je da nešto manje od četvrtine ispitanika, točnije 48 ispitanika ili 23,4 % ima mjesečna primanja između 4.500 i 6.000 kuna. Slijede ispitanici koji imaju mjesečna primanja u iznosu od 6.000 do 8.000 kuna (31 ispitanika ili 15,1 %), ispitanici s mjesečnim primanjima do 1.000 kuna (27 ispitanika ili 13,2 %), ispitanici s mjesečnim primanjima od 3.000 do 4.500 kuna, odnosno s primanjima od 1.000 do 3.000 kuna (po 26 ispitanika ili 12,7 %) te ispitanici s mjesečnim primanjima između 8.000 i 10.000 kuna (19 ispitanika ili 9,3 %). Najmanji udio čine ispitanici s mjesečnim primanjima iznad 15.000 kuna (12 ispitanika ili 5, %), odnosno s primanjima između 10.000 i 12.000 kuna (devet ispitanika ili 4,4 %) te s primanjima između 12.000 i 15.000 kuna (sedam ispitanika ili 3,4 %).

6.2. Stavovi ispitanika o mogućnosti iskorištavanja logora Goli otok kao atrakcije mračnog turizma i turističkog potencijala otoka Raba

U ovom se dijelu rada analiziraju stavovi ispitanika o mogućnosti iskorištavanja logora Goli otok kao atrakcije mračnog turizma i turističkog potencijala otoka Raba na temelju odgovora koje su ispitanici dali u anketnom upitniku. Koliko često ispitanici putuju na odmor prikazano je na Grafikonu 7.

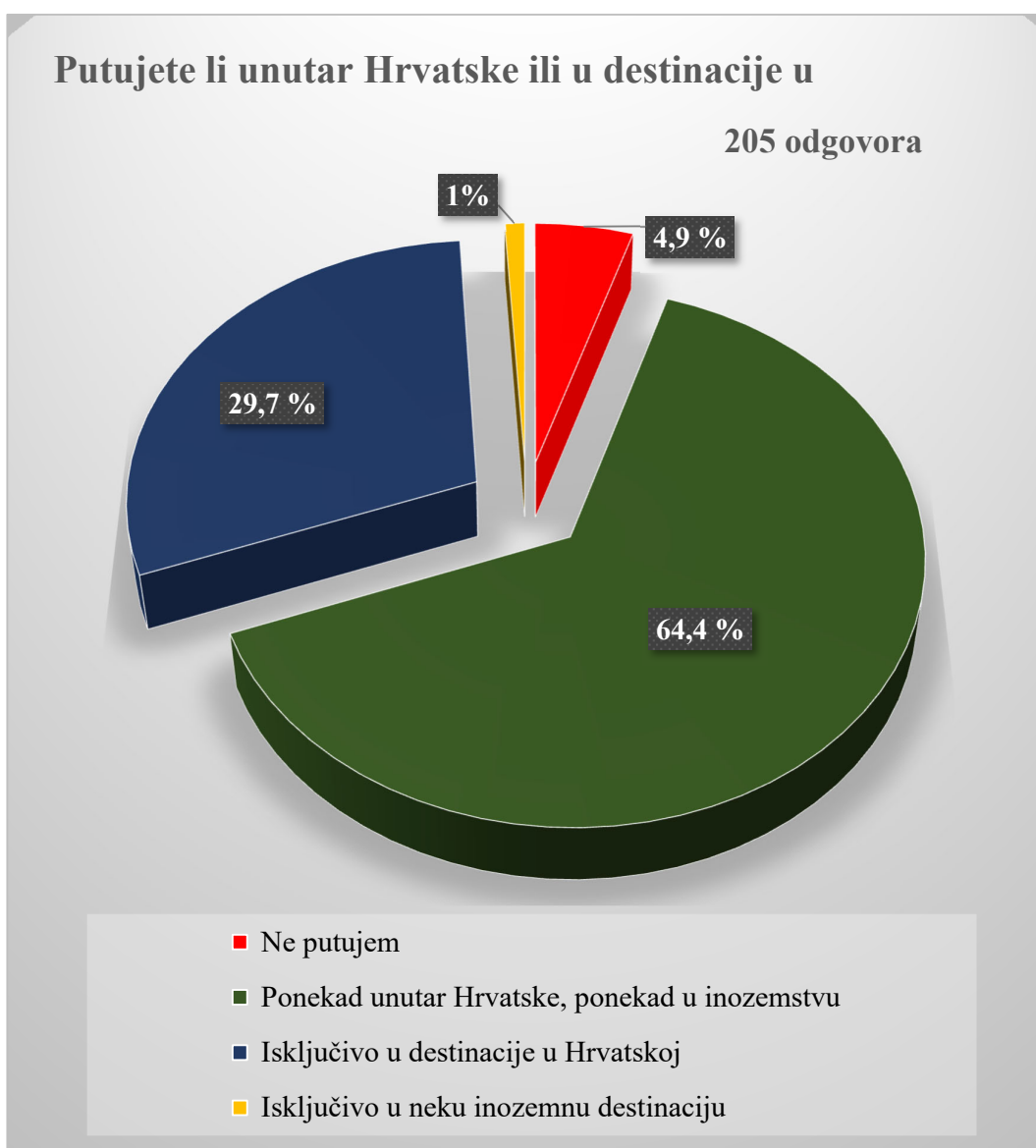
Grafikon 7. Učestalost odlazaka na odmor

Izvor: vlastita autoričina izrada

Prema podacima prikazanim na Grafikonu 7. vidljivo je da više od polovice ispitanika, točnije njih 105 ili 51,2 % na odmor putuje jednom do dvaput godišnje. Oko četvrtine ispitanika (53 ispitanika ili 25,9 %) na odmor putuje često, odnosno više od dvaput godišnje. Nadalje, 26 ispitanika ili njih 12,7 % na odmor putuje rijetko (manje od jednom u tri godine), dok 13 ispitanika ili 6,3 % na odmor putuje jednom u tri godine, a osam ispitanika ili 3,9 % na odmor ne putuje nikada. Posjećuju li ispitanici destinacije unutar Hrvatske ili destinacije u inozemstvu prikazano je na Grafikonu 8.

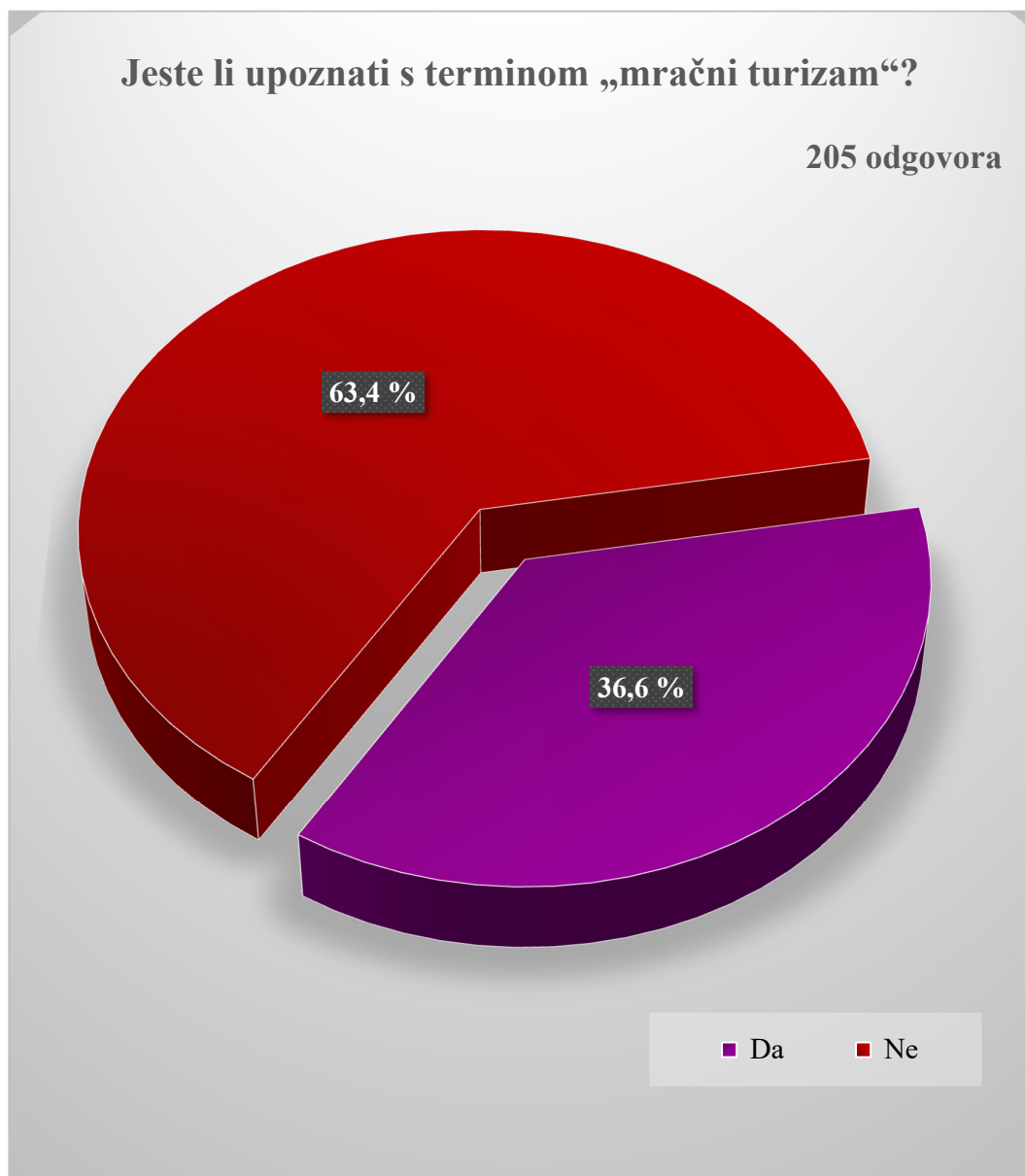
Grafikon 8. Odabir putovanja – unutar države ili putovanja u inozemstvo

Izvor: vlastita autoričina izrada

Prema podacima prikazanim na Grafikonu 8. vidljivo je da dvije trećine ispitanika (132 ispitanika ili 64,4 %) ponekad putuju unutar Hrvatske, a ponekad u inozemstvo, da 61 ispitanik ili 29,7 % posjećuje isključivo destinacije u Hrvatskoj, dok deset ispitanika ili 4,9 % ne putuje, odnosno dva ispitanika ili 1 % posjećuje isključivo inozemne destinacije. Jesu li ispitanici upoznati s terminom mračnog turizma prikazano je na Grafikonu 9.

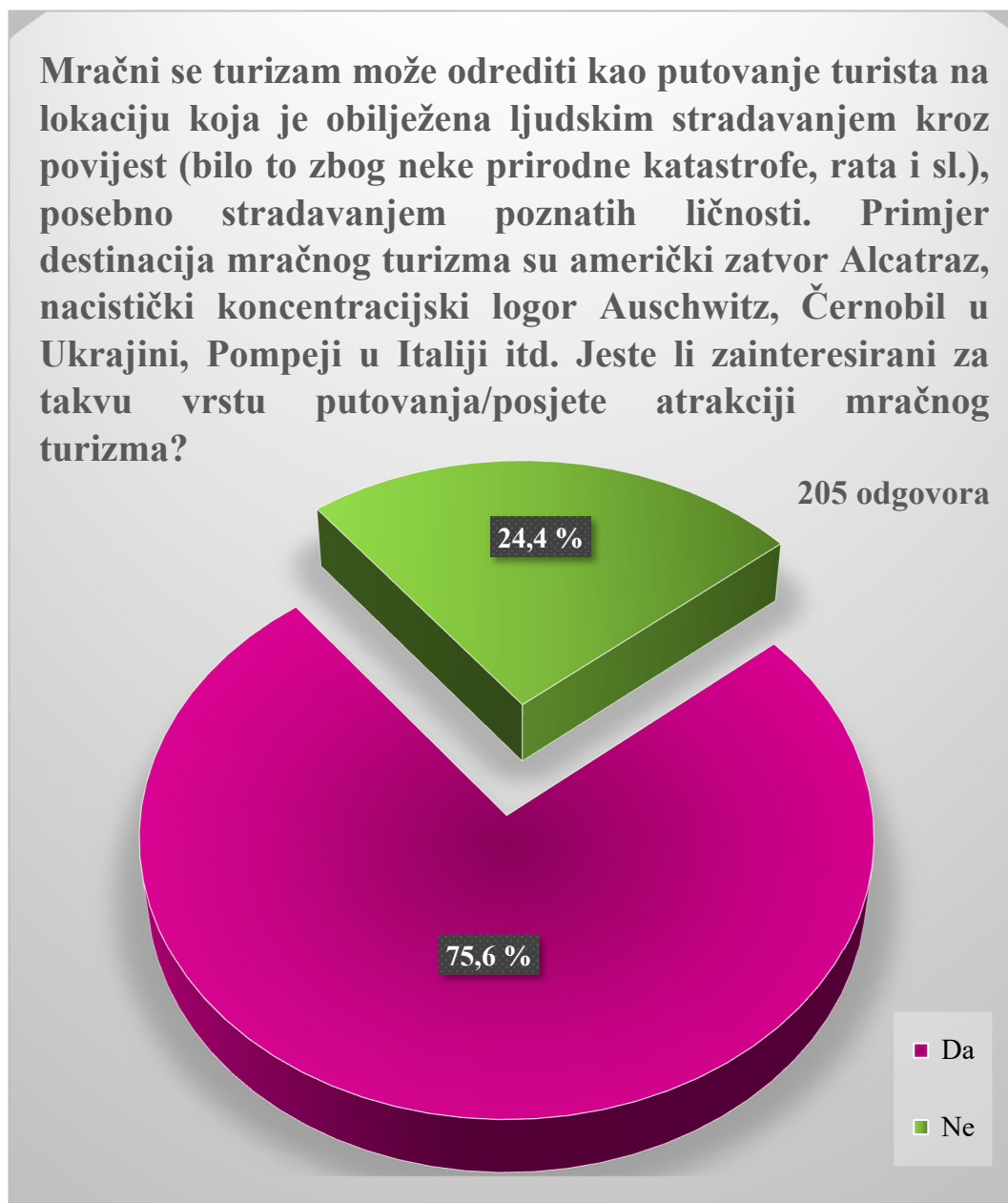
Grafikon 9. Upoznatost ispitanika s terminom mračnog turizma

Izvor: vlastita autoričina izrada

Prema podacima prikazanim na prethodnom grafikonu vidljivo je da oko dvije trećine ispitanika (130 ispitanika ili 63,4 %) nije upoznato s terminom mračni turizam, dok je oko jedne trećine ispitanika (75 ispitanika ili 36,6 %) upoznato s tim terminom. Zainteresiranost ispitanika za posjet nekoj destinaciji mračnog turizma prikazana je na grafikonu 10.

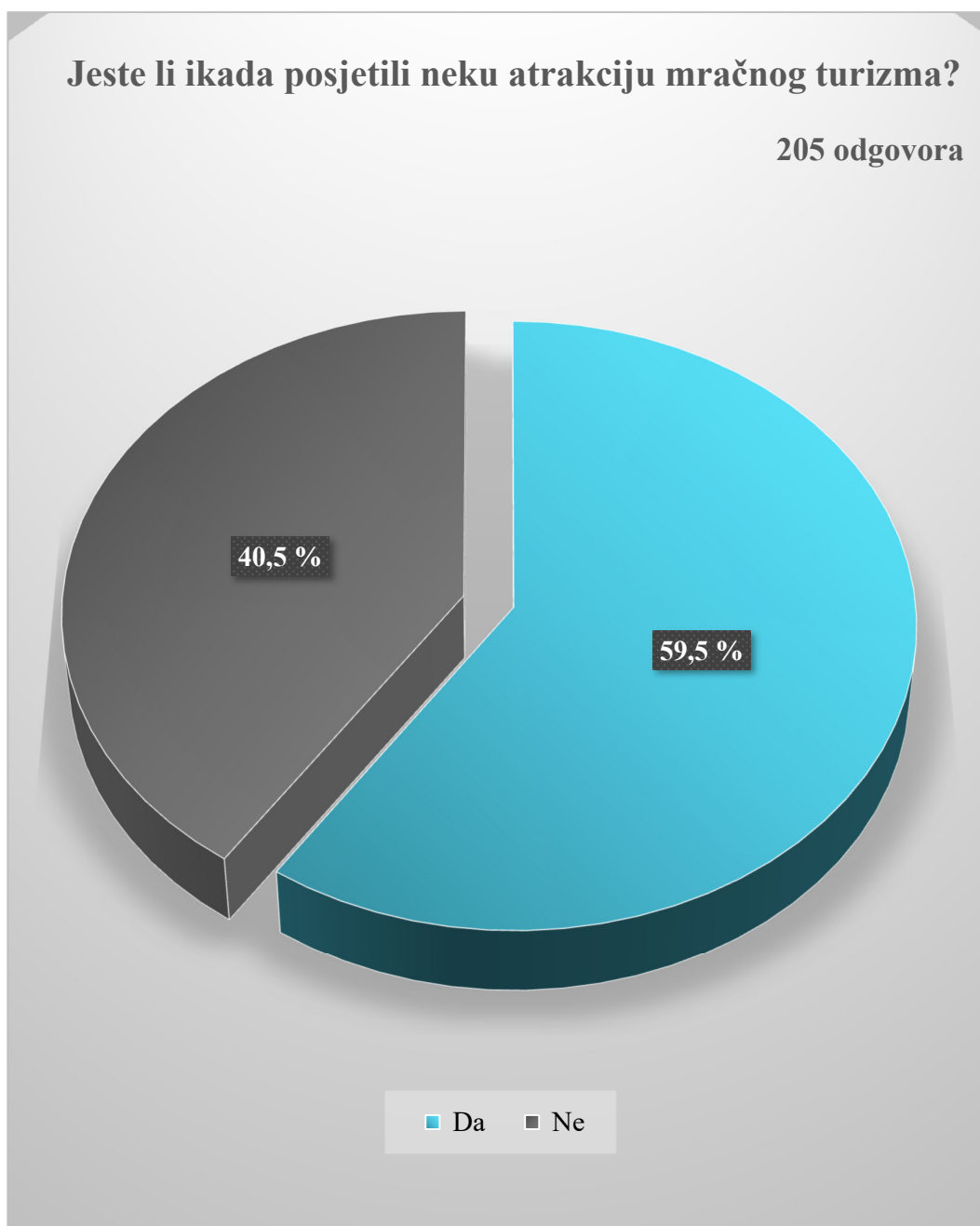
Grafikon 10. Zainteresiranost ispitanika za posjet nekoj destinaciji mračnog turizma

Izvor: vlastita autoričina izrada

Prema podacima prikazanim na Grafikonu 10. vidljivo je da je nešto više od tri četvrtine ispitanika, točnije njih 155 ili 75,6 % zainteresirano za posjet nekoj atrakciji mračnog turizma, dok preostalih 50 ili 24,4 % ispitanika nije zainteresirano. Jesu li ispitanici ikada posjetili neku atrakciju mračnog turizma prikazano je na grafikonu 11.

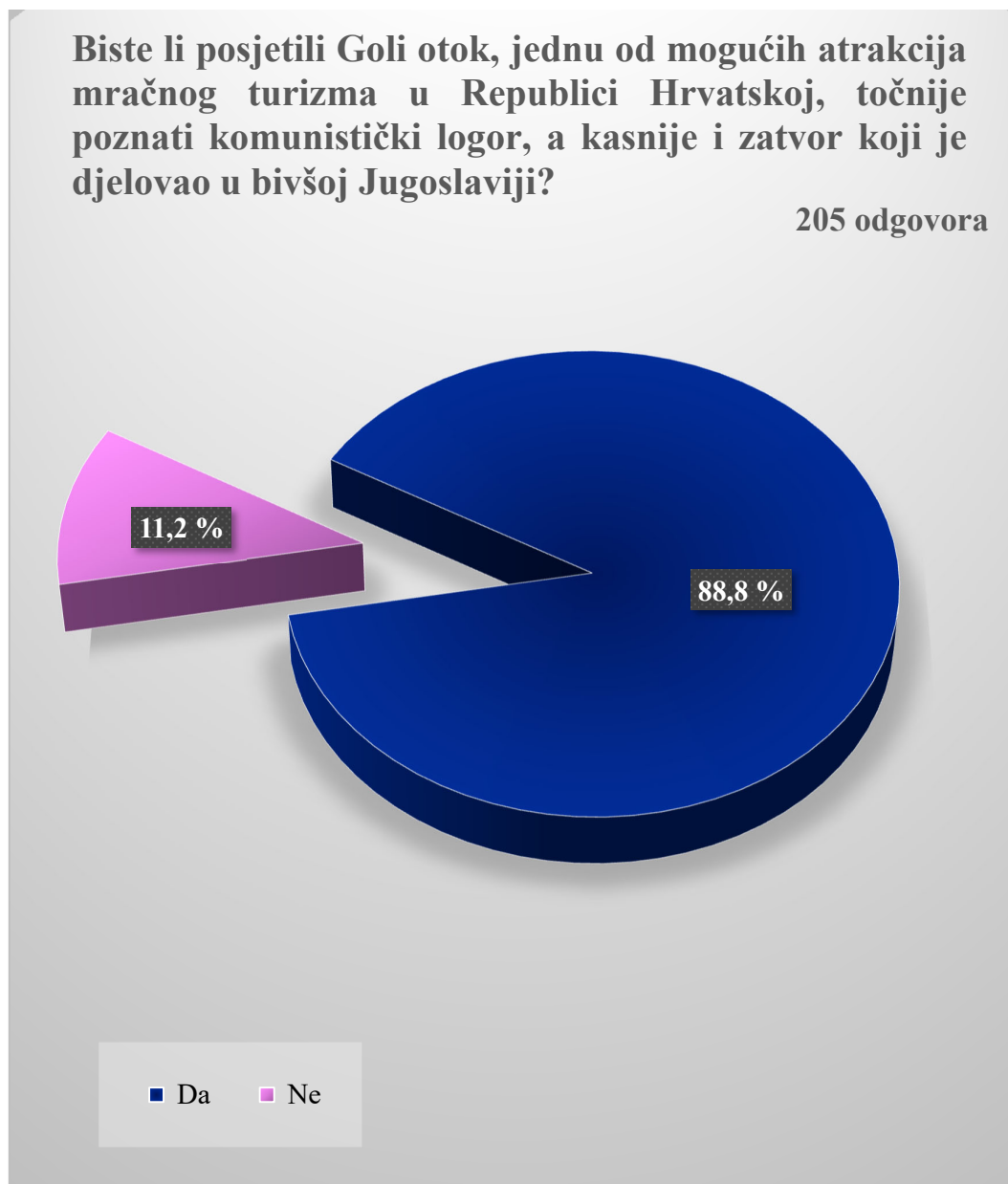
Grafikon 11. Posjet ispitanika nekoj atrakciji mračnog turizma

Izvor: vlastita autoričina izrada

Prema podacima prikazanim na prethodnom grafikonu vidljivo je da je 122 ili 59,5 % ispitanika već posjetilo neku atrakciju mračnog turizma, dok preostalih 83 ili 40,5 % ispitanika nije željelo ili imalo priliku posjetiti neku atrakciju mračnog turizma. Bi li ispitanici posjetili Goli otok kao jednu od mogućih atrakcija mračnog turizma prikazano je na Grafikonu 12.

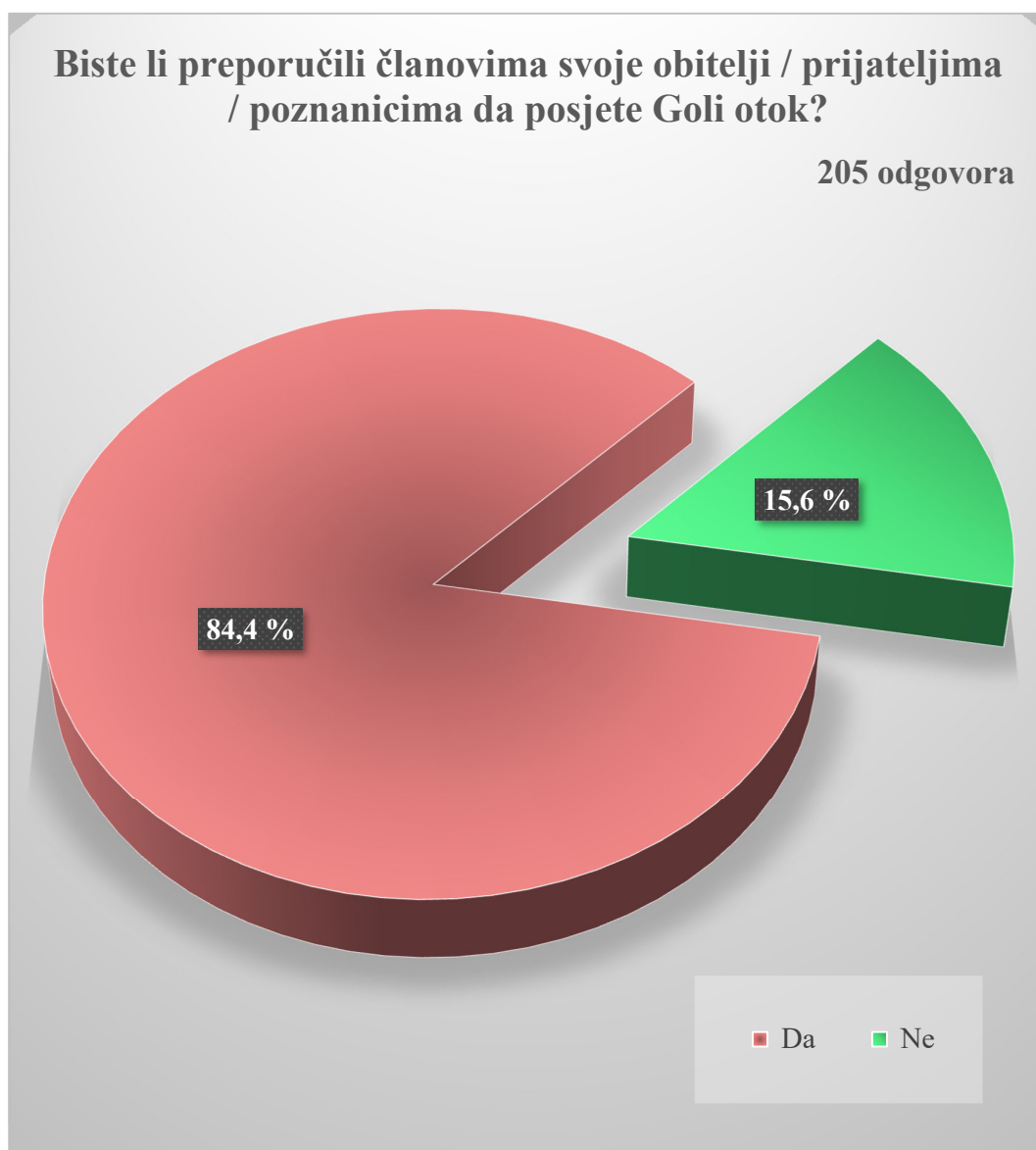
Grafikon 12. Zainteresiranost ispitanika za posjet Golom otoku

Izvor: vlastita autoričina izrada

Na temelju prethodnog grafikona vidljivo je da bi velika većina ispitanika koja je sudjelovala u istraživanju, odnosno njih 182 ili 88,8 %, posjetila Goli otok kao moguću atrakciju mračnog turizma u Republici Hrvatskoj, dok samo 23 ili 11,2 % ispitanika ne bi posjetilo taj otok. Bi li ispitanici preporučili članovima svoje obitelji, prijateljima i poznanicima da posjete Goli otok vidljivo je iz podataka prikazanih na Grafikonu 13.

Grafikon 13. Spremnost ispitanika da preporuče posjet Golom otoku

Izvor: vlastita autoričina izrada

Iz podataka prikazanih na Grafikonu 13. vidljivo je da bi velika većina ispitanika preporučila posjet Golom otoku članovima svoje obitelji, prijateljima i poznanicima. To bi učinilo 173 ili 84,4 % ispitanika. S druge strane, posjet Golom otoku ne bi preporučilo 32 ili 15,6 % ispitanika.

U sljedećim pitanjima u anketnom upitniku ispitanici su trebali odgovoriti u kojoj se mjeri slažu s istaknutim tvrdnjama. Korištena je skala Likertova tipa i brojevi od 1 do 5, pri čemu je 1 označavao da se ispitanici uopće ne slažu s time, 2 da se ispitanici donekle ne slažu s time, 3 da se niti slažu, niti ne slažu s time, 4 da se donekle slažu, a 5 da se u potpunosti slažu s navedenom tvrdnjom. Odgovori ispitanika prikazani su u Tablici 4.

Tablica 4. Stav ispitanika o Golom otoku kao destinaciji mračnog turizma (u %)

Tvrdnja	Uopće se ne slažem		Donekle se ne slažem		Niti se slažem, niti se ne slažem		Donekle se slažem		U potpunosti se slažem	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1. Goli otok, poznati komunistički logor, a kasnije i zatvor može biti uspješna destinacija mračnog turizma kao i Alcatraz te drugi logori/zatvori.	8	3,9	4	2	20	9,8	44	21,5	129	62,9

2. Potencijal Golog otoka za razvoj turizma, otvaranje muzeja i organiziranje turističkih obilazaka uz pratnju vodiča i upoznavanje sa strašnom poviješću otoka trebao bi se iskoristiti kao atrakcija mračnog turizma.	8	3,9	1	0,5	17	8,3	42	20,5	137	66,8
3. Razvojem Golog otoka kao atrakcije mračnog turizma očuvala bi se povijest i izrazilo poštovanje svima onima koji su bili zatvoreni na Golom otoku.	10	4,9	5	2,4	23	11,2	31	15,1	136	66,3
4. Iskorištavanjem turističkog potencijala Golog otoka, odnosno razvoja mračnog turizma na tom otoku iskazuje se nepoštovanje prema žrtvama te se financijski iskorištava nečija patnja i nesreća.	97	47,3	45	22,0	26	12,7	18	8,8	19	9,3
5. Mračni turizam na Golom otoku predstavlja „loše bogaćenje“.	112	54,6	33	16,1	41	20	14	6,8	5	2,4
6. Bolje je da objekti na Golom otoku budu zapušteni i da se prošlost što prije zaboravi.	159	77,6	22	10,7	9	4,4	4	2,0	11	5,4
7. Bolje je da se na Golom otoku sruše postojeći objekti i da se na tom mjestu izgradi hotel, čime bi se izbrisao svaki podsjetnik na strašnu i tužnu prošlost tog mjesta.	149	72,7	18	8,8	18	8,8	11	5,4	9	4,4

8. Iskorištavanjem turističkog potencijala Golog otoka domaći i strani turisti bolje će upoznat povijest naše zemlje.	9	4,4	7	3,4	22	10,7	46	22,4	121	59,0
9. Mračni turizam i destinacije poput Golog otoka samo bude tugu i nezadovoljstvo u turistima.	88	42,9	48	23,4	41	20	19	9,3	9	4,4
10. Goli otok će kao destinacija mračnog turizma probuditi svijest u ljudima o tome koji su zločini počinjeni na tom mjestu.	19	9,3	8	3,9	34	16,6	53	25,9	91	44,4
11. Razvoj mračnog turizma na Golom otoku donijet će brojne prednosti za otok Rab (u čiju ingerenciju spada Goli otok) i općenito za turizam Republike Hrvatske – privući će nove turiste, omogućit će otvaranje novih radnih mjesta itd.	8	3,9	2	1,0	26	12,7	53	25,9	116	56,6
12. Turistima više nisu dovoljni samo sunce i more, već im je potrebno ponuditi razne sadržaje, uključujući i obilazak Golog otoka, kako bi turistička ponuda bila kvalitetna.	5	2,4	1	0,5	13	6,3	29	14,1	157	76,6

Izvor: vlastita autoričina izrada

Prema podacima prikazanim u Tablici 4. vidljivo je da se 62,9 % ispitanika u potpunosti slaže s tvrdnjom da Goli otok može biti uspješna destinacija mračnog turizma kao i Alcatraz te drugi logori/zatvori i da se s tom tvrdnjom donekle slaže 21,5 % ispitanika. Podjednak postotak ispitanika (66,8 %) u potpunosti se slaže s time da se treba iskoristiti potencijal Golog otoka za razvoj turizma i kao atrakcija mračnog turizma, odnosno donekle se slaže s tom tvrdnjom (20,5 % ispitanika). S tvrdnjom da bi se razvojem Golog otoka kao atrakcije mračnog turizma očuvala povijest Golog otoka i izrazilo poštovanje onima koji su bili zatvoreni na tom otoku u potpunosti se slaže 66,3 % ispitanika, a donekle 15,1 % ispitanika. Da se iskorištavanjem turističkog potencijala Golog otoka (razvojem mračnog turizma) iskazuje nepoštovanje prema žrtvama uopće se ne slaže 47,3 % ispitanika, dok se donekle ne slaže 22 % ispitanika. Isto tako, s tvrdnjom da mračni turizam na Golom otoku predstavlja „loše bogaćenje“ uopće se ne slaže 54,6 % ispitanika, dok se donekle ne slaže 16,1 % ispitanika. S tvrdnjom da je bolje da objekti na Golom otoku budu zapušteni i da se prošlost zaboravi uopće se ne slaže 77,6 % ispitanika, dok se s time donekle ne slaže 10,7 %. Nadalje, s tvrdnjom da je bolje da se na Golom otoku sruše postojeći objekti i da se na tom mjestu izgradi hotel uopće se ne slaže 72,7 % ispitanika, odnosno donekle se ne slaže 8,8 % ispitanika. S tvrdnjom da će iskorištavanjem turističkog potencijala Golog otoka domaći i strani turisti bolje upoznati povijest naše zemlje u potpunosti se slaže 59,0 % ispitanika, a donekle se slaže 22,4 %. Većina ispitanika smatra da mračni turizam i destinacije poput Golog otoka ne bude samo tugu i nezadovoljstvo u turistima – s time se uopće ne slaže 42,9 % ispitanika, dok se s time ne slaže 23,4 % ispitanika. Oko tvrdnje da će Goli otok kao destinacija mračnog turizma probuditi svijest u ljudima o tome koji su zločini počinjeni na tom mjestu stavovi ispitanika su podijeljeni. Tako se s tom tvrdnjom u potpunosti slaže 44,4 % ispitanika, donekle se slaže 25,9 % ispitanika, niti se slaže, niti ne slaže 16,6 % ispitanika, a manji udio ispitanika (3,9 i 9,3 %) s tom se tvrdnjom donekle ne slaže, odnosno uopće se ne slaže. S tvrdnjom da će razvoj mračnog turizma na Golom otoku donijeti brojne prednosti za otok Rab i općenito za turizam Republike Hrvatske u potpunosti se slaže 56,6 % ispitanika, a donekle se slaže 25,9 % ispitanika. Da turistima više nisu dovoljni samo sunce i more, već im je potrebno ponuditi razne sadržaje, uključujući i obilazak Golog otoka, kako bi turistička ponuda bila kvalitetna, smatra 76,6 % ispitanika, dok se s time donekle ne slaže 14,1 % ispitanika.

7. RASPRAVA

Na temelju prikazanih i analiziranih rezultata istraživanja potrebno je za istraživačke hipoteze donijeti odluku o tome hoće li se postavljene istraživačke hipoteze prihvatiti ili odbaciti.

Prikazani rezultati pokazali su da većina od 205 ispitanika smatra da Goli otok može značajno pridonijeti razvoju turizma otoka Raba, čime se može potvrditi prva istraživačka hipoteza.

Osim toga, vidljivo je da bi većina ispitanika posjetila Goli otok kao atrakciju mračnog turizma, čime se može potvrditi druga istraživačka hipoteza. Štoviše, većina ispitanika bi preporučila posjet Golom otoku članovima svoje obitelji, prijateljima i poznanicima.

Iako ne postoji statistički sustav praćenja broja posjetitelja na Golom otoku, podaci o posjećenosti Općine Lopar i drugih mjesta na otoku Rabu pokazuju da za otokom Rabom vlada solidno zanimanje, a pretpostavka je da dosta tih posjetitelja posjećuje Goli otok. Kesar i Tomas (2014: 75) ističu da za Golim otokom sasvim sigurno postoji i dodatna potražnja te zaključuju da „bi nakon cjelovitog uređenja kompleksa kaznionice te izgradnje dodatnih kulturno-obrazovnih i drugih turističkih sadržaja potražnja za Golim otokom mogla dostići i više od 100.000 posjetitelja godišnje, što bi sasvim sigurno bila dovoljna ekonomska baza za isplativost i održivost projekta turističke revitalizacije lokaliteta“.

Do danas je proveden samo mali broj istraživanja o tome kako lokalno i drugo stanovništvo gleda na mračni turizam određene atrakcije mračnog turizma. Prema Kim i Butler (2014) važno je da lokalno stanovništvo daje podršku, da je uključeno te da sudjeluje u razvoju bilo kojeg turizma, pa tako i mračnog turizma. Pretežno su se istraživali motivi turista koji posjećuju destinacije mračnog turizma, odnosno nastojalo se utvrditi što pokreće te turiste da posjećuju takve destinacije. Jedino istraživanje koje je donekle slično istraživanju prikazanom u ovom radu odnosi se na istraživanje koje su u rujnu 2015. godine proveli Vukojević i Opačić (2017) kako bi ispitali stavove lokalnog stanovništva o razvoju memorijalnog turizma u Vukovaru. Rezultati tog istraživanja pokazali su da lokalno stanovništvo vidi veliki potencijal u turizmu kao alat za budući gospodarski razvoj Vukovara. Dakle, većina stanovništva, s izuzetkom srpske

manjine, naglašava primarnu važnost memorijalnog turizma kao najatraktivniji turistički proizvod. U skladu s time vidljivo je da su rezultati istraživanja provedenog u ovom radu u skladu s rezultatima tog istraživanja.

Na temelju rezultata prikazanog istraživanja pokazalo se da većina od 205 ispitanika smatra da Goli otok može biti uspješna destinacija mračnog turizma i doprinijeti turizmu otoka Raba, ali kako bi se moglo zaključiti da takve stavove ima većina građana Republike Hrvatske, potrebno je provesti istraživanje na većem uzorku ispitanika.

8. ZAKLJUČAK

Mračni turizam može se odrediti kao oblik turizma koji se odnosi na posjećivanje određenog mjesta, znamenitosti ili iskustva koje je povezano sa smrću. Mnogo je istraživana motivacija turista koji posjećuju mračne destinacije te je utvrđeno da ona proizlazi iz različitih reakcija i psiholoških stanja koje pojedinci imaju kada je u pitanju određena tragedija. Osim toga, jačina motivacije nije jednaka kod svih turista, točnije kod nekih je iznimno naglašena, dok je kod drugih značajno slabija, ovisno o različitom poimanju tragedije koja je obilježila određenu destinaciju mračnog turizma.

U završnom radu navedene su neke poznatije atrakcije mračnog turizma u svijetu, kao što su Svjetski trgovački centar u New Yorku, Hirošima i Nagasaki, američki zatvor Alcatraz, Černobil (Pripjat), nacistički koncentracijski logor Auschwitz, masovne grobnice u Kambodži, Pompeji te pariško groblje Père Lachaise. Analizirane su i mogućnosti razvoja mračnog turizma u Republici Hrvatskoj. Na temelju istraživanja atrakcija i s obzirom na raznolikost i bogatu povijest Republike Hrvatske i ratove koji su vođeni na tom području Republika Hrvatska svakako ima potencijala za razvoj mračnog turizma, i to u Vukovaru, logoru Jasenovac, na otoku Visu te na Golom otoku.

Na Golom otoku je od 1949. do 1988. godine djelovao komunistički logor, a kasnije i zatvor. Goli otok spada u ingerenciju otoka Raba, a analizom postojećih turističkih resursa otoka Raba, kao i na temelju SWOT analize turističke ponude tog otoka pokazalo se da otok Rab ima puno mogućnosti za razvoj turizma i oblikovanje novih turističkih proizvoda. Jedna od mogućnosti je razvoj mračnog turizma na Golom otoku.

Za potrebe završnog rada provedeno je istraživanje čiji su ciljevi bili utvrditi može li Goli otok značajno pridonijeti razvoju turizma otoka Raba te ispitati postoji li turistička potražnja za Golim otokom kao atrakcijom mračnog turizma. U istraživanju, koje je provedeno u razdoblju od početka studenoga 2020. do kraja siječnja 2021. godine, sudjelovalo je 205 ispitanika koji su odabrani nasumično. Za potrebe istraživanja kreiran je posebni anketni upitnik, a anketiranje se provodilo *online*. Na temelju provedenog istraživanja pokazalo se da većina ispitanika smatra da Goli otok može značajno pridonijeti razvoju turizma otoka Raba te da bi većina ispitanika

posjetila Goli otok kao atrakciju mračnog turizma. Nije provedeno više istraživanja u kojima se ispituju potencijali Golog otoka kao atrakcije mračnog turizma i slično. Jedino je istraživanje koje je provedeno u Vukovaru među lokalnim stanovništvom pokazalo da građani podržavaju memorijalni turizam u tom gradu, pa se može reći da su rezultati istraživanja provedenog u ovom radu u skladu s rezultatima tog istraživanja.

Kako bi se moglo utvrditi da većina građana smatra da Goli otok može značajno pridonijeti razvoju turizma otoka Raba i da bi većina njih posjetila Goli otok, potrebno je provesti istraživanje na još većem uzorku ispitanika, s naglaskom na ispitivanje stavova lokalnog stanovništva koje bi ionako trebalo biti uključeno u razvoj Golog otoka kao destinacije mračnog turizma.

9. POPIS LITERATURE

1. Alkier Radnić, R. (2003). „Marketinški aspekti razvoja turističke destinacije“. *Tourism and hospitality management*, 9 (2), 231-246.
2. Bognar, A.; Blazek, I.; Tomulić, I.; Turk, H. (1989). „Geomorfološke osobine otoka Raba“, *Hrvatski geografski glasnik*, 51 (1), 7-19.
3. Brajčić, S. (2020). Ima li ovaj premijer sluha za spas Golog otoka od propasti? <https://torpedo.media/ima-li-ovaj-premijer-sluha-za-spas-golog-otoka-od-propasti/> (pristupljeno 14. studenoga 2021.)
4. Buble, M. (2006). Menadžment. Split, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu.
5. Čavlek, N.; Bartoluci, M.; Prebežac, D. (2011). Turizam: ekonomske osnove i organizacijski sustav. Zagreb, Školska knjiga.
6. Dimuro, G. (2020). 14 Agonizing Photos Of Pompeii's Bodies Frozen In Time. <https://allthatsinteresting.com/bodies-of-pompeii#4> (pristupljeno 4. studenoga 2020.)
7. Dnevnik.hr (2015). Samo je jedan hrvatski otok s 38 napuštenih vojnih objekata. <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/samo-je-jedan-hrvatski-otok-s-38-napustenih-vojnih-objekata---410920.html> (pristupljeno 6. studenoga 2021.)
8. DZS (2016). Dolasci i noćenja turista u 2015. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/04-03-02_01_2015.htm (pristupljeno 14. studenoga 2021.)
9. DZS (2017). Dolasci i noćenja turista u 2016. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/04-03-02_01_2016.htm (pristupljeno 14. studenoga 2021.)
10. DZS (2018). Dolasci i noćenja turista u 2017. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2017/04-03-02_01_2017.htm (pristupljeno 14. studenoga 2021.)
11. DZS (2019). Dolasci i noćenja turista u 2018. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/04-03-02_01_2018.htm (pristupljeno 14. studenoga 2021.)

12. DZS (2020). Dolasci i noćenja turista u 2019. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/04-03-02_01_2019.htm (pristupljeno 14. studenoga 2021.)
13. DZS (2021). Dolasci i noćenja turista u 2020. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/04-03-02_01_2020.htm (pristupljeno 14. studenoga 2021.)
14. Geić, S. (2016). Međunarodni turizam: osnove, organizacija, ekonomika. Split, ASPIRA – Visoka škola za menadžment i dizajn.
15. Goli otok, Goli otok express. <http://www.goli-otok.com.hr/goli%20otok.html> (pristupljeno 12. studenoga 2021.)
16. Grce, M. (2020). Rab Grad muzej bez – muzeja! <https://www.novolist.hr/regija/rab-grad-muzej-bez-muzeja/> (pristupljeno 8. studenoga 2021.)
17. Greenpeace Hrvatska, 15 činjenica koje niste znali o Černobilu. <https://www.greenpeace.org/croatia/15-cinjenica-koje-niste-znali-o-cernobilu/> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
18. Hajdarović, M. (2009). Auschwitz – najveći nacistički logor smrti. <https://povijest.net/2018/?p=2645> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
19. Hrvatska enciklopedija, Goli otok. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22573> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
20. Hrvatska enciklopedija, Rab. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51338> (pristupljeno 10. studenoga 2021.)
21. Hrvatski informativni centar, Hrvatske narodne nošnje. <http://www.hic.hr/hrvatski/oHrvatskoj/tradicija-nosnje2.htm> (pristupljeno 8. studenoga 2021.)
22. Jergović, M. (2015). Bogdanovićev Kameni cvijet kao simbol uskrsnuća. <https://www.seebiz.eu/trzista/bogdanovicev-kameni-cvijet-kao-simbol-uskrsnuca/114168/> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
23. JUSP Jasenovac, Spomen područje Jasenovac, <http://www.jusp-jasenovac.hr/default.aspx?sid=5021> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)

24. Kesar, O.; Tomas, P. (2014). „Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj“, *Liburna*, 3(1), 49-88.
25. Kim, S.; Butler, G. (2014). „Local community perspectives towards dark tourism development: the case of Snowtown, South Australia“, *Journal of Tourism & Cultural Change*, 13(1), 78–89.
26. Kopsa, A. (2019). How Cambodia’s Day of Remembrance for Genocide Victims Has Always Been Complicated by Politics. <https://time.com/5591061/cambodia-remembrance-day-history/> (pristupljeno 4. studenoga 2021.).
27. Kotler P.; Wong V.; Sounders J.; Armstrong G. (2006). Osnove marketinga. Zagreb, Zagrebačka škola ekonomije i managementa.
28. Ministarstvo turizma i sporta Republike Hrvatske (2020). Popis kategoriziranih turističkih objekata u Republici Hrvatskoj. <https://mint.gov.hr/pristup-informacijama/kategorizacija-11512/arhiva-11516/11516> (pristupljeno 10. studenoga 2021.)
29. Narod.hr (2020). Goli otok: Zloglasna Titova kaznionica u kojoj je UDBA ‘preodgajala’ logoraše. <https://narod.hr/hrvatska/goli-otok-zloglasna-titova-kaznionica-u-kojoj-je-udba-preodgajala-logorase> (pristupljeno 10. studenoga 2021.)
30. Novi list (2018). Podvig po kojem je snimljen film: Pola stoljeća nakon bijega iz Alcatraza javio se FBI-ju: “Pobjegli smo, ali jedva”. <https://www.novolist.hr/vijesti/podvig-po-kojem-je-snimljen-film-pola-stoljeca-nakon-bijega-iz-alcatraza-javio-se-fbi-ju-pobjegli-smo-ali-jedva/> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
31. Oršolić, M. (2015). Katastrofa koja je uzdrmala antički svijet: propast Pompeja i Herkulaneja. <http://www.prometej.ba/clanak/povijest/katastrofa-koja-je-uzdrmala-anticki-svijet-propast-pompeja-i-herkulaneja-2153> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
32. Parisinfo, An unusual stroll through the Père-Lachaise cemetery. <https://en.parisinfo.com/discovering-paris/walks-in-paris/unusual-stroll-cemetery-pere-lachaise> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
33. Petrić L. (2006). Osnove turizma. Split, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu.

34. Polšak Palatinuš, V. (2019). Turistički bum nakon hit serije Černobil, evo kako i po kojoj cijeni možete obići mjesto najveće nuklearne katastrofe. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/turisticki-bum-nakon-hit-serije-cernobil-evo-kako-i-po-kojoj-cijeni-mozete-obici-mjesto-najvece-nuklearne-katastrofe-foto-20190606> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
35. Povijest.hr (2020). Prvi politički kažnjenici na Golom otoku – 1949. <https://povijest.hr/nadanasnjidan/prvi-politicki-kaznjenici-na-golom-otoku-1949/> (pristupljeno 10. studenoga 2021.)
36. Previšić, M. (2014). Povijest Informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956. Doktorska disertacija. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
37. Rab Croatia, Rapske ulice. http://rab-croatia.com/history/rabulice_hr.htm (pristupljeno 8. studenoga 2021.)
38. Rab otok sreće, Kulturne znamenitosti. <http://www.rab-visit.com/hr/otkrij-rab/znamenitosti/kulturne/358> (pristupljeno 8. studenoga 2021.)
39. Rab otok sreće, Rabska fjera. <http://www.rab-visit.com/hr/aktivnosti/dogadjanja/rabska-fjera/404> (pristupljeno 8. studenoga 2021.)
40. Rabić, B. (2013). Selektivni oblici turizma, 2 izd. Beograd, Visoka turistička škola strukovnih studija.
41. Rijeka danas (2019). Nijemci o Golom otoku: Nema dostojanstva za žrtve komunizma. <https://www.rijekadanas.com/nijemci-o-golom-otoku-nema-dostojanstva-za-zrtve-komunizma/> (pristupljeno 14. studenoga 2021.)
42. Romac, D. (2018). Zašto se zaboravlja Goli otok? <https://www.dw.com/hr/za%C5%A1to-se-zaboravlja-goli-otok/a-45257883> (pristupljeno 14. studenoga 2021.)
43. Slobodna Dalmacija (2020). Završena obnova vukovarskog Vodotornja, zbog koronavirusa večerašnje svečano otvorenje bez prisutnosti građana. <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/završena-obnova-vukovarskog-vodotornja-zbog-koronavirusa-vecerasnje-svecano-otvorenje-bez-prisutnosti-gradana-1054314> (pristupljeno 6. studenoga 2021.)
44. Smolčić Jurdana, D. i sur. (2019). Strategija razvoja grada Raba do 2030. <file:///C:/Users/User/Downloads/1f413925-39d8-4a7f-9026->

- 41ba1a6f3404_Strategija%20razvoja%20Grada%20Raba%20do%202030.%20go
dine%20.pdf (pristupljeno 8. studenoga 2021.)
45. Stone, P.; Sharpley, R. (2008). „Consuming Dark Tourism: A Thanatological Perspective“, *Annals of Tourism Research*, 35 (2), 574-595.
46. Stone, P. R. (2010). *Death, Dying and Dark Tourism in Contemporary Society: A Theoretical and Empirical Analysis*. Preston, University of Central Lancashire.
47. Šerić, N. (2017). Usporedba stanja i mogućnosti mračnoga turizma u Hrvatskoj i svijetu. Završni rad. Split, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu.
48. Šibenik.in (2019). Muzej Auschwitz identificirao više od 60 posto zatočenika. <https://m.sibenik.in/svijet/muzej-auschwitz-identificirao-vise-od-60-posto-zatocenika/116807.html> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
49. Šuligoj, M. (2016). „Memories of war and warfare tourism in Croatia“, *Annales – Anali za istrske in mediteranske študije- Series Historia et Sociologia*, 26 (2), 259-265.
50. Tarlow, P. (2005). *Tourism Borders and Tourism Security*. Texas, College Station.
51. The history place, Pol Pot in Cambodia 1975-1979, 2 000 000 deaths. <http://www.historyplace.com/worldhistory/genocide/pol-pot.htm> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
52. The New York Sightseeing Pass, 9/11 Museum with The Sightseeing Pass. <https://www.sightseeingpass.com/en/new-york/attractions/911-memorial-museum> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
53. TK Komiza, Vojni potkop Jastog. <https://www.tz-komiza.hr/aktivnosti/vojni-potkop-jastog> (pristupljeno 6. studenoga 2021.)
54. Tourism Cambodia, Things to See and Do - Phnom Penh, Cambodia, https://www.tourismcambodia.com/travelguides/provinces/phnom-penh/what-to-see/5_cheung-ek-killing-field.htm (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
55. Tportal (2011). New York: Sve spremno za otvaranje spomenika 9/11. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/new-york-sve-spremno-za-otvaranje-spomenika-9-11-20110906> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
56. Travel, Otok Rab – prirodni eliksir sreće. <https://travel-advisor.eu/otok-rab/> (pristupljeno 8. studenoga 2021.)

57. Turk, H. (1989). Otok Rab: Uvjeti i rezultati turističke valorizacije. Zagreb, Grafički zavod Hrvatske.
58. TZG Rab, Folklorno društvo Rapski tanac. <https://www.rab-visit.com/hr/aktivnosti/dogadjanja/promenadna-setnja-folklornog-drustva-rapski-tanac-3219/3219> (pristupljeno 8. studenoga 2021.)
59. UNESCO, Hiroshima Peace Memorial (Genbaku Dome). <http://whc.unesco.org/en/list/775> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
60. Večernji list (2020). Obilježena 75. obljetnica napada na Hirošimu. <https://www.vecernji.hr/vijesti/obiljezena-75-obljetnica-napada-na-hirosimu-1422082> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
61. Vukojević, K.; Opačić, V. T. (2017). „Memorial tourism in Croatia? A case study of Vukovar: attitudes of local population“. U: *Book of proceedings of 2nd International Tourism and Hospitality Management Conference*, god. 2, br. 2 (ur. Nusret Drešković). Sarajevo: Sveučilište u Sarajevu, str. 73-89.
62. Vulin, S. (2016). Jezive priče iz Alcatraza. <https://www.antenazadar.hr/clanak/2016/02/jezive-price-iz-alcatraza/> (pristupljeno 4. studenoga 2021.)
63. Zelenika, R. (2000). Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela. Rijeka, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

POPIS GRAFIKONA, SLIKA I TABLICA

Popis grafikona:

Grafikon 1. Struktura ispitanika prema spolu	59
Grafikon 2. Struktura ispitanika prema dobi.....	60
Grafikon 3. Struktura ispitanika s obzirom na razinu obrazovanja.....	61
Grafikon 4. Struktura ispitanika prema mjestu stanovanja	62
Grafikon 5. Struktura ispitanika s obzirom na njihov radni status.....	63
Grafikon 6. Struktura ispitanika prema mjesečnim primanjima	64
Grafikon 7. Učestalost odlazaka na odmor	65
Grafikon 8. Odabir putovanja – unutar države ili putovanja u inozemstvo	66
Grafikon 9. Upoznatost ispitanika s terminom mračnog turizma	67
Grafikon 10. Zainteresiranost ispitanika za posjet nekoj destinaciji mračnog turizma	68
Grafikon 11. Posjet ispitanika nekoj atrakciji mračnog turizma.....	69
Grafikon 12. Zainteresiranost ispitanika za posjet Golom otoku.....	70
Grafikon 13. Spremnost ispitanika da preporuča posjet Golom otoku	71

Popis slika:

Slika 1. Spektar nijansi mračnog turizma	11
Slika 2. Vrste (nijanse) mračnog turizma.....	14
Slika 3. Memorijalni muzej i bazeni na mjestu nekadašnjeg WTC-a u New Yorku	16
Slika 4. Kupola atomske bombe u Hirošimi	17
Slika 5. Zatvor Alcatraz	18
Slika 6. Napušteni grad Pripjat u blizini nuklearne elektrane Černobil.....	19
Slika 7. Ulaz u nekadašnji koncentracijski logor Auschwitz.....	20
Slika 8. Ljudske lubanje sačuvane u masovnoj grobnici Choeung Ek	21
Slika 9. Ljudski ostaci u Pompejima.....	22

Slika 10. Groblje Père-Lachaise.....	23
Slika 11. Vukovarski vodotoranj – simbol stradanja u Domovinskom ratu	25
Slika 12. Kameni cvijet u Jasenovcu	26
Slika 13. Vojni potkop Jastog	27
Slika 14. Zgrade na Golom otoku	28
Slika 15. Muška i ženska svečana narodna nošnja otoka Raba.....	34
Slika 16. Narodne nošnje otoka Raba	34
Slika 17. Devastirani objekti na Golom otoku	46

Popis tablica:

Tablica 1. Registrirani smještajni kapaciteti na otoku Rabu u srpnju 2020. godine	38
Tablica 2. SWOT analiza turističke ponude otoka Raba.....	39
Tablica 3. Dolasci i noćenja turista u Općini Lopar u razdoblju od 2015. do 2019. godine	48
Tablica 4. Stav ispitanika o Golom otoku kao destinaciji mračnog turizma (u %).....	72

PRILOZI**Anketni upitnik**

Poštovani,

ovaj upitnik izrađen je za potrebe istraživanja u svrhu izrade završnog rada na studiju Menadžmenta turizma i sporta na Međimurskom Veleučilištu u Čakovcu pod naslovom „Značaj logora Goli otok u turizmu otoka Raba“ pod mentorstvom mr. sc. Ivana Hegeduša, v. pred. Upitnik je anonimn, a rezultati će se koristiti isključivo za izradu završnog rada. Vaš je doprinos iznimno značajan za istinitost i stvarni prikaz predmeta istraživanja. Molim Vas da odgovorite na sva pitanja u anketnom upitniku. Unaprijed zahvaljujem na vremenu i strpljenju prilikom ispunjavanja upitnika.

Milena Milinković Rešetar, studentica

1. Spol (odaberite samo jedan odgovor):

- a) muški
- b) ženski

2. Dob (odaberite samo jedan odgovor):

- a) 18 – 25
- b) 26 – 35
- c) 36 – 45
- d) 46 – 55
- e) 56 – 65
- f) 66 godina i više

3. Razina obrazovanja (odaberite samo jedan odgovor):

- a) završena osnovna škola
- b) završena trogodišnja srednja škola
- c) završena četverogodišnja srednja škola
- d) završen preddiplomski studij
- e) završen diplomski studij
- f) magisterij ili doktorat

4. Mjesto stanovanja (odaberite samo jedan odgovor):

- a) grad
- b) prigradsko naselje
- c) selo

5. Radni status (odaberite samo jedan odgovor):

- a) zaposlen/a
- b) nezaposlen/a
- c) student/ica
- d) umirovljenik/ica

6. Vaša mjesečna primanja (odaberite samo jedan odgovor):

- a) < 1000 kn
- b) 1000 – 3000 kn
- c) 3000 – 4500 kn
- d) 4500 – 6000 kn
- e) 6000 – 8000 kn
- f) 8000 – 10 000 kn
- g) 10 000 – 12 000 kn
- h) 12 000 – 15 000 kn
- i) > 15 000 kn

7. Koliko često putujete na odmor (ne odnosi se na eventualna poslovna putovanja) (odaberite samo jedan odgovor):

- a) često (više od dva puta godišnje)
- b) jedan do dva puta godišnje
- c) jednom u tri godine
- d) rijetko (manje od jednom u tri godine)
- e) nikada.

8. Putujete li unutar Hrvatske ili u destinacije u inozemstvu? (odaberite samo jedan odgovor):

- a) Ne putujem
- b) Ponekad unutar Hrvatske, ponekad u inozemstvu
- c) Isključivo u destinacije u Hrvatskoj
- d) Isključivo u neku inozemnu destinaciju.

9. Jeste li upoznati s terminom „mračni turizam“? (odaberite samo jedan odgovor):

- a) Da
- b) Ne

10. Mračni se turizam može odrediti kao putovanje turista na lokaciju koja je obilježena ljudskim stradavanjem kroz povijest (bilo to zbog neke prirodne katastrofe, rata i sl.), posebno stradavanjem poznatih ličnosti. Primjer destinacija mračnog turizma su američki zatvor Alcatraz, nacistički koncentracijski logor Auschwitz, Černobil u Ukrajini, Pompeji u Italiji itd. Jeste li zainteresirani za takvu vrstu putovanja/posjete atrakciji mračnog turizma? (odaberite samo jedan odgovor):

- a) Da
- b) Ne

11. Jeste li ikada posjetili neku atrakciju mračnog turizma (odaberite samo jedan odgovor):

- a) Da
- b) Ne

12. Biste li posjetili Goli otok, jednu od mogućih atrakcija mračnog turizma u Republici Hrvatskoj, točnije poznati komunistički logor, a kasnije i zatvor koji je djelovao u bivšoj Jugoslaviji? (odaberite samo jedan odgovor):

- a) Da
- b) Ne

13. Biste li preporučili članovima svoje obitelji/prijateljima/poznancima da posjete Goli otok? (odaberite samo jedan odgovor):

- a) Da
- b) Ne

14. Na sljedećem pitanju u anketnom upitniku odaberite u kojoj se mjeri slažete s postojećim tvrdnjama. Molim Vas da odaberete broj od 1 do 5 koji se najbolje slaže s Vašim stavom, pri čemu brojevi imaju sljedeća značenja: 1 – uopće se ne slažem, 2 – donekle se ne slažem, 3 – niti se slažem, niti ne slažem, 4 – donekle se slažem, 5 – u potpunosti se slažem. Odaberite samo jedan odgovor.

1. Goli otok, poznati komunistički logor, a kasnije i zatvor može biti uspješna destinacija mračnog turizma kao i Alcatraz te drugi logori/zatvori.	1	2	3	4	5
2. Potencijal Golog otoka za razvoj turizma, otvaranje muzeja i organiziranje turističkih obilazaka uz pratnju vodiča i upoznavanje sa strašnom poviješću otoka trebao bi se iskoristiti kao atrakcija mračnog turizma.	1	2	3	4	5
3. Razvojem Golog otoka kao atrakcije mračnog turizma očuvala bi se povijest i izrazilo poštovanje svima onima koji su bili zatvoreni na Golom otoku.	1	2	3	4	5

4. Iskorištavanjem turističkog potencijala Golog otoka, odnosno razvoja mračnog turizma na tom otoku iskazuje se nepoštovanje prema žrtvama te se financijski iskorištava nečija patnja i nesreća.	1	2	3	4	5
5. Mračni turizam na Golom otoku predstavlja „loše bogaćenje“.	1	2	3	4	5
6. Bolje je da objekti na Golom otoku budu zapušteni i da se prošlost što prije zaboravi.	1	2	3	4	5
7. Bolje je da se na Golom otoku sruše postojeći objekti i da se na tom mjestu izgradi hotel, čime bi se izbrisao svaki podsjetnik na strašnu i tužnu prošlost tog mjesta.	1	2	3	4	5
8. Iskorištavanjem turističkog potencijala Golog otoka domaći i strani turisti bolje će upoznat povijest naše zemlje.	1	2	3	4	5
9. Mračni turizam i destinacije poput Golog otoka samo bude tugu i nezadovoljstvo u turistima.	1	2	3	4	5

10. Goli otok će kao destinacija mračnog turizma probuditi svijest u ljudima o tome koji su zločini počinjeni na tom mjestu.	1	2	3	4	5
11. Razvoj mračnog turizma na Golom otoku donijet će brojne prednosti za otok Rab (u čiju ingerenciju spada Goli otok) i općenito za turizam Republike Hrvatske – privući će nove turiste, prednosti za otok Rab (u čiju ingerenciju spada Goli otok) i općenito za turizam Republike Hrvatske – privući će nove turiste, omogućit će otvaranje novih radnih mjesta itd.	1	2	3	4	5
12. Turistima više nisu dovoljni samo sunce i more, već im je potrebno ponuditi razne sadržaje, uključujući i obilazak Golog otoka, kako bi turistička ponuda bila kvalitetna.	1	2	3	4	5